

## A ROMÁN NYELV KIALAKULÁSA ÉS ALKOTÓELEMEI

Az előadásom címében felvetett kérdés a román történelem alapvető problémáinak egyike, sőt kétségtelenül legfontosabbika ; éppen ezért mindenki, aki román nyelvtörténettel vagy a román nép történetével foglalkozott, valamilyen formában tárgyalta a kérdést, ha nem is nevezte meg úgy, amint én. Egy nyelv kialakulása ugyanis nyelvészeket és történészeket egyaránt érdekel ; kialakulásának körülményeit megvizsgálni annyit jelent, mint megvizsgálni azokat a körülményeket is, amelyek közt az illető nép létrejött. Egy nyelv csupán az azon a nyelven beszélő emberek révén létezik. Ezért a szakemberek, saját kutatási területükre való tekintet nélkül, egyetértének abban, hogy a tagolt nyelv csak abban a pillanatban jelenhetett meg, amikor az emberek már kisebb-nagyobb csoportokba kezdtek tömörülni, s amikor anyagi életfeltételeik arra kötelezték őket, hogy velük együtt dolgozó embertársaik segítségét vegyék igénybe közös céljaik elérése érdekében.

Mindez azt jelenti, hogy egy nyelv kialakulása összeolvad az illető nyelvet beszélő nép kialakulásával, s hogy következésképpen ez a kérdés nyelvészekre és történészekre egyaránt tartozik. A különbség csak az, hogy a történészek kutatásaik súlypontját teljes egészében a kérdés etnográfiai részére helyezik, a nyelvészek viszont a probléma nyelvészeti oldalával is foglalkoznak, sőt ennek, szaktudományuknak megfelelően, nagyobb figyelmet szentelnek. Ha tehát ezt kérdezzük : hogyan alakult ki a román nép, a felelet, amelyet a kérdésre adhatunk, egyben válasz arra is, milyen körülmények között jött létre a román nyelv.

Ezenkívül meg kell vizsgálnunk a román nyelv alkotóelemeit is, vagyis valamiképpen kézzelfogható bizonyítékokat kell hoznunk azon következtetések támogatására, amelyekre szigorúan történeti jellegű vizsgálódásaink során jutottunk. Ekkor derül ki, hogy a nyelvészek bizonyos szempontból előnyösebb helyzetben vannak a történészekkel szemben. A történésznek nincsenek konkrét, történeti emlékekkel bizonyítható adatai arra, hogy egy nép kialakulásában ilyen és ilyen, a történelmi forrásokban szereplő népelemek vettek részt, jöllehet e népelemek részvételét nem lehet kétségbe vonni. Milyen közvetlen, az illető nép életének bármely pillanatában ellenőrizhető

bizonyítékokat lehet felhozni ama állítás mellett, hogy egy nép kialakulásában bizonyos népek szerepet játszottak, mégpedig olyan népek, amelyeket a történelmi források egy etnikai folyamat tényleges vagy lehetséges résztvevőiként tüntetnek fel?

Igaz, az agresszív fasiszta háborút közvetlenül megelőző időszakban akadtak állítólagos tudományos kutatók, akik feltételezték, sőt meg is voltak győződve róla, hogy ilyen kézzelfogható bizonyítékokat valóban képesek előteremteni. Gondolok itt a hírhedt vérvizsgálatokra, amelyeket nálunk más nemzetiségű lakosok esetében próbáltak alkalmazni azzal a céllal, hogy e lakosoknak az idők folyamán elhomályosult román származását bebizonyítsák. De az igazi tudomány még akkor sem vette volna komolyan az effajta kísérleteket, ha a kérdéses kutatók a teljes jóhiszeműség hírében álltak volna, ami persze egyáltalában nem valószínű. Még kevésbé lehetett komolyan venni olyan kutatókat, akik kétségtelenül egytől-egyig rosszhiszeműek voltak, s akiknek rosszhiszeműségét sovinizmus, valamint más, a tudománytól teljesen idegen érdekek fűtötték.

A történészek ezért mindenkor, ha konkrétabb bizonyítékokkal akarnak bizonyítani valamit, amiről a történelmi forrásokból tudomást szereztek, a nyelvészek segítségéhez folyamodnak, az általuk feltárt tényekkel érvelnek. A nyelvészek viszont bizonyos esetekben lemondhatnak a történészek segítségéről, hiszen a nyelv alkotóelemeiből kiindulva s ezen elemek eredetét vizsgálva közvetetten rámutathatnak arra is, hogyan alakult ki az illető nyelven beszélő nép. A nyelvészek azonban sohasem élnek vissza szaktudományuknak ezen látszólagos előnyével, s még kevésbé hajlandók olyasféle vélemény megkockáztatására, hogy valamely nép kialakulásának problémáját megoldani annyi, mint megoldani egy másik, vele szoros kapcsolatban álló problémát, ti. az illető nép kialakulásának kérdését is.

A nyelvészek tudatában vannak annak a ténynek, hogy feltétlenül szükségük van e rokon tudományozak, ti. a történelem segítségére; eredményeinek figyelmen kívül hagyása gyakorlati szempontból számukra komoly tévedések veszélyét rejtí magában, vagy legalábbis azzal jár, hogy saját kutatásaik sem lehetnek mentesek bizonyos hiányosságoktól. Arra is kell gondolnunk, hogy a nyelvészet kutatási tárgya, mint bármely társadalomtudományé, az emberi közösségek élete, s hogy a nyelvészet is történelmi tudomány. Hiszen a történelem nem más mint fejlődés, vagyis egy embercsoport életében végbement változások foglalatá, e változások bármely területéről is legyen szó, a társadalmi élet egyes területeit pedig szoros egységbe fűzi minden társadalmi jelenség alapja, a társadalom gazdasági rendszere.

Éppen ezért az előadásom címében felvetett problémára megkísérlek először olyan feleletet adni, amely kizárólag történelmi tényeken alapul, majd a feltett kérdésre igyekszem közvetlenül is megfelelni, a román nyelv alkotóelemeinek tanúsága alapján. Ezeket — az etnográfiai alkotóelemektől eltérően

— úgyszólván „a helyszínen” lehet vizsgálni, mivel ma is megvannak, és meglesznek mindaddig, amíg esetleg teljesen el nem tűnnek.

Az első felelet csupán közvetett választ ad a feltett kérdésre, mivel ebben arról lesz szó, hogyan alakult ki a román *nép*, nem pedig a román *nyelv*. E válasz azonban éppen olyan fontos és elengedhetetlen, mint a második, amely már közvetlenül a román nyelv kialakulásáról szól, mivel, ismétlem, népünk kialakulásában alapjában véve ugyanazok a tényezők játszottak közre, amelyek a román nép nyelvének kialakulásában is részt vettek.

A román nép kialakulásának kérdését, esetleges megoldása reményében, három oldalról lehet megközelíteni: *hogyan*, *hol* és *mikor* történt a román nép kialakulása? Az első szempont a legfontosabb, mivel — amint látni fogjuk — a másik kettőnek is ez a kiindulópontja. Ezért a *hogyan*-nal kezdem.

Ismeretes, milyen feleletet adtak e kérdésre a latinos irány hívei és követőik, több mint egy évszázadon keresztül. Elfogadván a római történetíróknak ama állításait, amelyek szerint Traján császár két háborúja után a lakosságát vesztett Dáciát az imperium különböző területeiről összeszedett gyarmatosokkal népesítették be, a latinos irány hívei rendíthetetlenül hirdették, hogy a románok kizárólagosan e gyarmatosoktól származnak, eredetükre nézve tehát tiszta rómaiak, akik semmiféle más néppel nem keveredtek. A latinos irány hívei megfeledeztek, vagy úgy tettek, mintha megfeledezének arról a rendkívül fontos tényről, hogy a gyarmatosok az egykorú történetírók szerint az imperium különböző provinciáiból verődtek össze, és így különböző népelemekből származtak. Nem is volt tehát más közös vonásuk, mint latin nyelvük; ehhez legfeljebb római polgárjogukat lehet hozzászámítani. A latinos irány hívei átsiklottak azon a tényen is, hogy a román nép, miután többé-kevésbé egységesé, összeforrottá vált és más népektől elkülönült, a többi néppel állandó kapcsolatban és kölcsönhatásban maradt.

Az elmondottakból máris nem nehéz kitalálni, milyen feleletet adtak a latinos irány hívei kérdésünk második részére, ti. a hely kérdésére. Az erdélyi nacionalista történészek és követőik abból a korukbeli s egyébként sok század óta létező állapotból indultak ki, hogy a románok nagy része a Dunától északra él, és úgy gondolták, hogy népünk kizárólag Dáciában alakult ki, amelyet Aurelianus hadseregén és hivatalnokain kívül legfeljebb az uralkodó osztály hagyott el, de ahonnan nem távozott a lakosság széles dolgozó rétege, mely hozzá volt kötve ahhoz a helyhez, ahol életfeltételeit megtalálta.

Ami a román nép kialakulásának időpontját illeti, a latinos irányhoz tartozó történészek erre nem adtak feleletet, mivel ez a kérdés bennük fel sem merült. Ők semmi különbséget nem láttak Traján császár Dáciába hozott római gyarmatosai és azok utódai, a románok közt; következőképpen náluk szó sem lehet a román nép „kialakulásáról”, még kevésbé kialakulásának koráról. A románok szerintük a rómaiak leszármazottai, tehát ugyan-

azok, amik 2000 évvel ezelőtt voltak, más népekkel nem érintkeztek, nem keveredtek és nem is keveredhettek.

A fent összefoglalt vélekedések különböző formában jutottak kifejezésre, de valójában nem sok különbség volt köztük. Egészen a legutóbbi időkgig megtalálhatók nyomai nemcsak iskolai tankönyvekben és a román kizsákmányoló osztálynak annyira szükséges sovinizmus szellemét szító beszédekben vagy cikkekben, hanem még úgynevezett tudományos munkákban is.

Országunk múltbeli közhangulatára jellemző az a tény, hogy a jelen kérdésről írt legalaposabb tudományos munka, A. Philippide 30 évvel ezelőtt megjelent *Originea Romînilor* (A románok eredete) című könyve ismeretlen maradt nemcsak az olvasóközönség szélesebb rétegei, hanem a legtöbb szakember számára is, mivel az utóbbiak hivatkoztak ugyan e műre, de el nem olvasták.

Ebből a műből, amely az itt tárgyalt probléma tudományos irodalmában valóban ritka felkészültségről, kritikai érzékről és tárgyilagosságról tanúskodik, kérdéseinkre, közvetve vagy közvetlenül, a következő feleletet olvashatjuk ki.

A román nép ugyanolyan vagy talán még nagyobb mértékben, mint más népek, bonyolult etnikai keveredés és kereszteződés eredménye. Ez a keveredés kezdettől fogva megvolt, nemcsak a kialakulás korában. Amennyire lehetséges volt, A. Philippide felsorolta az összes népelemeket, amelyekről a történelmi emlékek azt mondják, hogy hosszabb-rövidebb ideig éltek vagy áthaladtak azon a területen, ahol a román nép kialakult. S vajon hány ilyen nép lehetett? Több, mint háromszáz! Ha nem is vettek mind részt a román nép kialakulásában, egyszerűen azért, mivel mindannyian nem is vehettek, kétségtelen, hogy néhánynak közülük része volt abban az etnikai folyamatban, amelynek eredményeképpen más népek keletkeztek. Persze ezzel kapcsolatban nemcsak a román népre kell gondolnunk, hanem a többi balkáni népre is, s éppen ez a nyitja annak, hogy a román nép és a szomszédos népek, különösen pedig a balkáni népek közt oly nagy antropológiai hasonlóság mutatkozik.

Jól jegyezzük meg, hogy az említett népelemek mind a rómaiak kelet-európai hódítását megelőző, illetve közvetlenül utána következő korbba helyezendők. Ha ehhez hozzászámítjuk a később jött és mellettünk, sőt közöttünk letelepedett népeket is, akkor a figyelembe veendő népek száma és a keveredés bonyolult lehetőségei még inkább megnövekednek. Lehet-e ilyen körülmények közt még arról beszélni, hogy a románok tiszta rómaiak, amint a latinos irány hívei vélték, vagy hogy tiszta trákok, amint ezt a második világháború előtt a szélsőséges nacionalisták állították?

Világos, hogy a különböző népek számbeli részvétele nem volt egyenlő; a trákoké pl. sokkal jelentősebb volt, mint a rómaiaké, akiket csak nyelvük szemponjából lehet egységesen rómaiaknak tekinteni, nem pedig etnikai

jellegük és származási helyük szerint. Ugyancsak nem lehet — hogy egy valamivel későbbi korra utaljunk — összehasonlítani a szláv hatást a gepida hatással, amelyet (minden látszat ellenére, szintén nacionalista okokból) egy időben rendkívül túlbecsültek. A különböző népek részvételének aránya tehát különböző volt, s fokozatos és állandó felhalmozódás, majd minőségi változás útján jött létre a román nép.

Ez a folyamat folytatódott még akkor is, amikor a román nép már külön etnikai egységgé lett, és sajátos vonásai folytán elvált más hasonló etnikai egységektől; ez a folyamat tart még ma is, sőt tartani fog a jövőben is, akár a társadalmi élet egyéb jelenségei. A későbbi járulékos elemek természetesen nem változtatták meg nemzeti jellegünk alapvonásait, csupán új árnyalatokkal gazdagították, melyeknek révén etnikumunk számára változatos és eredeti megnyilatkozási lehetőségek tárultak fel az intellektuális tevékenység különböző területein.

Ami a román nép kialakulásának helyét illeti, a szakemberek közt ma leginkább az a felfogás van elterjedve, hogy nem szabad e területet Dáciára korlátozni, ahogy a latinos irány hívei tették, hanem el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy a Balkán-félsziget északi része (körülbelül Bulgária és Ószerbia) szintén ehhez a területhez tartozott. Arra nézve viszont, hogy milyen mértékben tartozott oda, tudósonként más és más a vélemény. Annyit mindenesetre tudunk, hogy a rómaiak ezt a területet korábban foglalták el és korábban romanizálták, mint Dáciát, és hogy az itt élő törzsökös népek közeli rokonságban voltak a Dunától északra eső területek lakosságával. Ez pedig azt jelenti, hogy a romanizálódás folyamatának szükségképpen azonos eredményekkel kellett járnia a folyó mindkét partján, vagyis egy neolatin nép kialakulását kellett eredményeznie azonos vagy nagyon hasonló etnikai elemekből.

Ezt a felfogást támogatja az a fontos tény is, hogy a román nép keletkezésében döntő szerepet játszó szlávok igen nagy számban éltek a Balkán-félszigeten. A szlávok, miután hosszú ideig Dáciában tartózkodtak, a VI. és VII. század folyamán véglegesen megtelepedtek a Balkánon; Dáciát azonban sohasem hagyták el teljesen, hanem összeolvadtak az ott élő romanizált lakossággal.

Az elmondottakban közvetve már a harmadik kérdést is érintettük: mikor alakult ki a román nép. A felelet hozzávetőleges, sőt meglehetősen bizonytalan, de más nem is lehet. Egy-egy nép kialakulását nem akkor jegyzi fel, amikor valóban megtörtént, hanem sokkal később, valamely fontos esemény kapcsán, amelyben az illető népnek már része volt. Így aztán gyakran megtörténik, hogy a történeti források hosszú ideig egyszerűen azért nem emlékeznek meg valamely népről, mert a körülmények nem tették lehetővé, hogy ez a nép a történetírás számára hozzáférhető módon adjon hírt magáról. Ez következett be a román nép esetében is, mely későn és szinte a föld méhéből ki-

pattanva jelent meg a történelemben. Egy francia tudóst ez a tény annyira meglepett, hogy, „rejtélynek”, valóságos „történelmi csodának” nevezte.

Mit felelhetünk erre? A román nép csak akkor kezdett önálló etnikai egységként létezni, amikor a romanizálódó lakosság már oly mértékben keveredett a szlávokkal, hogy szembetűnően elkülönült a régi római birodalom más provinciáinak neolatin lakosságától. Mindeddig ugyanis ez a romanizálódó lakosság beletartozott abba a latin nyelve alapján részben egységes etnikai konglomerátumba, melyből hasonló fejlődési folyamat révén több egymástól eltérő nép alakult ki.

Mire alapítom ezt az állítást? Amint később kissé részletesebben is kifejtem, elsősorban nyelvi tényekre. Egyelőre csak annyit, hogy a román nyelvet a többi neolatin nyelvtől nem a javarészt mindenütt azonos latin elemek különböztetik meg, s még kevésbé az autochton elemek, amelyek, noha nyelvenként mások, oly csekély számúak, hogy jóformán figyelembe sem veendők. (Ezzel persze csupán az autochton elemek mennyiségéről nyilatkoztam, s nem a különböző nyelvek, illetve népek minőségi adalékáról, amely természetesen hozzájárult ahhoz, hogy a latin nyelv népenként más és más jelleget öltjön.) Nyelvünk az olasztól, a franciától és egyéb neolatin nyelvektől elsősorban abban különbözik, hogy igen sok szláv eredetű szava és szláv képzőeleme van, viszont a nyugati neolatin nyelvek abban különböznek a romántól, hogy jelentős mennyiségben tartalmaznak germán eredetű lexikális és — tág értelemben vett — grammatikai elemeket. Ezek a germán elemek a mi nyelvünkben éppen úgy hiányoznak, amint a nyugati nyelveknek sincsenek szláv elemeik.

Joggal mondhatjuk, hogy a germán elem szerepe a nyugati neolatin nyelvekben (más szóval a germán népek szerepe a nyugati neolatin népek kialakulásában) hasonló a szláv elemek szerepéhez a mi nyelvünkben, bár az utóbbi még jelentősebb. A romanisták egyébként azon a véleményen vannak, hogy a neolatin nyelvek csak azután váltak önálló jellegű nyelvekké, miután a germán hódítók (frankok, nyugati gótok, valamint többé-kevésbé longobárdok, burgundok) összeolvadtak az egyes provinciák romanizálódó lakosságával.

E párhuzam egyrészt a germán népféleségeknek a nyugati neolatin nyelvek kialakulásában, másrészt pedig az ószláv elemeknek a mi népünk kialakulásában játszott szerepe közt lehetőséget ad arra, hogy világosabb képet nyerjünk a bennünket érdeklő etnikai folyamat időpontjáról is. Erről a következőket mondhatjuk. A germán hódítók az V. században nagy tömegben árasztották el a nyugat-római birodalmat. Mivel számra kevesebben voltak és alacsonyabb műveltségi fokon álltak, mint az általuk leigázott romanizált népelemek, aránylag gyorsan asszimilálódtak ezekhez. Általában úgy vélik, hogy ez az asszimilációs folyamat 200—250 évig tartott; következésképpen a

nyugati neolatin nyelvek önálló létezését a VII. század végétől és a VIII. század elejétől lehet számítani.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a római birodalom nyugati provinciáinak meghódítása és gyarmatosítása 150—250 évvel előbb történt, mint a román nép kialakulásában jelentőssé vált Dácia és a Dunán túl levő területek elfoglalása, akkor a román nép kialakulását két évszázaddal későbbre, tehát a IX. század végére és a X. század elejére tehetjük. Ez a számítás azonban, amint az említett számok is mutatják, csak egészen hozzávetőleges, s már csak azért sem fogadható el, mert a mi területeink autochton lakosságának romanizálódása minden bizonnyal gyorsabban folyt le, mint a birodalom nyugati részén. Ne feledjük, hogy nyugaton, legalábbis néhány provinciában, volt olyan helyi kultúra, amely akadályozhatta a romanizálódást és meglassíthatta a bizonyos időpontban feltűnő neolatin népek kialakulásának folyamatát.

Dáciában és a Balkán-félsziget északi részén a törzsökös lakosság kultúrája rendkívül szerény keretek között mozoghatott. Ismeretes, hogy sem a dákoknak, sem a velük rokon balkáni trákoknak nem volt olyan kultúrájuk, amely sokáig megtarthatta volna önállóságát a római kultúrával szemben. Erről tanúskodik az a tény is, hogy a rómaiaknak, bár elfoglalták az egész Balkán-félszigetet, romanizálniok csak egy részét, mégpedig éppen az északi részét sikerült, ahol nem volt jelentős a helyi kultúra. Ezzel szemben például Trákia és Makedónia, ahol elég erős volt a görög művelődés befolyása, ellen tudott állni a romanizálásnak, ha nem is oly mértékben, mint maga Görögország, de mégis annyira, hogy a romanizálódás ott csak igen kis méreteket öltött. Ami Dáciát illeti, tudomásunk van arról is, hogy ezt a területet földművelő és pásztorkodó, tehát mezőgazdasági kultúrájú nép lakta; ezért a romanizálódás itt még könnyebben és gyorsabban végbement, mint a két Moesiában.

Ilyen körülmények közt nemcsak eltekinthetünk, de végeredményben jórészt el is kell tekintenünk attól a tényről, hogy a nyugati és a keleti provinciák római meghódítása között körülbelül két évszázad különbség van. S ha a nyugati neolatin népek kialakulásának időpontjául a 700. évet fogadjuk el, úgy a román nyelv kialakulásának időpontját sem kell mintegy 100 évnél többel későbbre helyezni. Ezt a számítást, véleményem szerint, támogatja egy olyan tény, melyet a Balkán-félszigetnek a szlávok részéről történt meghódításával kapcsolatban már említettünk: rámutattunk ugyanis arra, hogy ez az esemény körülbelül a VI. század végén fejeződött be. Mivel a félsziget északi részét, ahol a román nép kialakult, a szlávok korábban foglalták el, mint a többi területeket, azért itt a szlávok és a romanizálódott lakosság keveredése is korábban kezdődött el, tehát legkésőbb a VII. sz. első évtizedeiben. Ha ehhez még hozzáveszünk körülbelül 200 évet, amint a germán népek nyugati asszimilációjával kapcsolatosan is szokásos (erről l. fentebb), nagy-

jából azt az időpontot kapjuk, amit korábban már feltételeztünk, vagyis a IX. század elejét.

Dácia esetében azonban ezt az időpontot korábbra kell tennünk, mégpedig két okból: elsősorban azért, mert — amint említettük — ez a vidék a lakosság kulturális elmaradottsága miatt gyorsabban asszimilálódott, másrészt pedig — amint erre már szintén céloztunk — a szlávoknak a neolatin lakossággal való keveredése Dáciában jóval előbb következett be: a Balkán felé nyomuló szlávok ugyanis először Dáciában állomásoztak, s egy részük ott maradt, összeolvadván a dáciai romanizált lakossággal.

Körülbelül ennyit kívántam az előadásom címében jelzett kérdés történelmi előfeltételeiről elmondani. Természetesen mindez meglehetősen homályos és hozzávetőleges, hiszen a kérdéses történelmi korról csupán igen kevés biztos adat áll rendelkezésünkre.

\*

Most pedig rátérek előadásom tulajdonképpeni tárgyára: a román nyelv kialakulására, valamint arra, ami a felvetett probléma magvát képezi, a román nyelv alkotóelemeire.

Az elmondottakból világosan kitűnt, hogy a román nyelv önállósulása, a latintól és a neolatin nyelvektől való elválása, más szóval önálló nyelvi egységgé való alakulása kétszeres kereszteződés eredménye. Az egyik a törzsközs lakosság nyelvének és a római gyarmatosok latin nyelvének kereszteződése volt, a másik pedig a romanizálódó lakosság mellé és közé betelepült szlávok nyelvének az említett lakosság latinságával történt kereszteződése egy olyan időpontban, amikor a romanizálódás folyamata még nem haladt annyira előre, hogy önálló etnikai egységet hozott volna létre. A győztes mindkét esetben a latin nyelv volt, amint ezt nyelvtani szerkezete és az alapszókincsébe tartozó szavak javarésze bizonyítja, azonban gazdagodott — mint I. V. SZTÁLIN mondja — a legyőzött nyelvek bizonyos elemeivel is. Ez azt jelenti, hogy a román nyelv alkotóelemei időrendben a következők: az autochton lakosság nyelve, a latin nyelv és az ószláv nyelv; nyelvtudományi műszavakkal élve: a trák szubsztrátum, a latin réteg és a szláv szupersztrátum.

Vegyük sorra a román nyelvnek e három alkotóelemét, hogy megállapíthassuk: milyen mértékben járultak hozzá a román nyelv kialakításához.

Ama terület autochton lakosainak nyelvéről, ahol a román nép keletkezett, jóformán semmit sem tudunk, egyszerűen azért, mert nem maradt ránk semmiféle, még egészen csekély terjedelmű szöveg sem, amelyet e nyelvek valamelyikén írtak volna. Ez a megállapítás egészen természetes, amíg ama többszáz, aránylag csekély lélekszámú s a barbárság korától még kevésbé eltávolodott törzs javarészeről van szó, amelyet fejtegetésünkben említettünk; meglepő viszont, hogy ugyanezt kell mondanunk a trákokról s a velük rokon népelemekről (tehát a dákokról, getákról, moesusokról stb.) is, akiknek



száma eléggé jelentős volt, s akik meglehetősen fejlett társadalmi és gazdasági szervezettel rendelkeztek.

Mindaz, amit e népek nyelvéről mondtak s ami róla egyáltalában mondható, idegen történelmi források (különösen feliratok) gyér maradványain alapul; majd minden esetben tulajdonnevekről (tehát hely- és személynevekről) van szó. Ezek a maradványok annyira elégtelenek a kutatás számára, hogy a kérdéses nyelvekről megközelítő képet sem nyerhetünk belőlük; e tekintetben a szakemberek véleménye gyakran igen eltérő, sőt olykor egyazon szakember különböző munkáiban más-más nézetet képvisel.

Ezen állítás igazolására egyetlen, egyébként valamennyi hallgatóm számára ismert példára szeretnék hivatkozni. A Bolgár Népköztársaság területén levő Ezerovóban sok évvel ezelőtt egy gyűrűt találtak és rajta rövid feliratot. A szakemberek általában egyetértének abban, hogy ez az igen rövid és szerény felirat trák nyelvű, mivel azon a vidéken egykor trákok laktak. S mégis a sok-sok tudós mindegyike, aki e felirat kibetűzésével próbálkozott, más és más megfejtéssel állt elő, mégpedig olyanmal, amely az összes többitől különbözik.

Nem sikerült, ha nem is egybehangzó, de legalább bizonyos többség által elfogadott véleményt kialakítani a szóban forgó nyelvek jellege és egymás közti kapcsolatainak kérdésében sem. Régóta folyik és még napjainkban is tart a vita, különösen ami a trák és az illír nyelvet illeti; a román nép és következésképpen a román nyelv létrejöttében igen jelentős szerepet játszó autochton lakosság ugyanis trákokból állt, az ókorban ismert összes ágazataikkal együtt (tehát a tulajdonképpeni trákokból, valamint dákokból, getákból, moesusokból stb.), egyszersmind azonban az is nagyon valószínű, hogy a román nép kialakulási területének nyugati részein illírek éltek. Egy időben azt állították, hogy az illírek szerepe még a trákokénál is nagyobb volt, ami azt eredményezte, hogy a mi problémánkkal foglalkozó tudósok éppen oly élenken érdeklődtek és érdeklődnek jelenleg is az illír nyelv iránt, mint a trák nyelv iránt, bár ma már senki sem állítja, hogy a helyi lakosság alapját a mi esetünkben illírek alkották.

Annai tudós fáradozása ellenére, még nem tudjuk pontosan (bár kétségtelenül két indoeurópai nyelvről van szó), az indoeurópai nyelvek melyik csoportjához tartozik a trák és melyikhez az illír; hasonlóképpen azt sem tudjuk, vajon együtt kell-e őket valahová besorolni. Mindenesetre általában sok hasonlóságot mutatnak, ami nem meglepő, hiszen a szónak tágabb értelmében vett trákok és az illírek szomszédos területeken éltek, sőt olykor egyazon területen keveredtek.

Mivel a két autochton nyelv közvetlen vizsgálata nem járt kellő eredménnyel, a tudósok közvetett úton, az albán nyelv segítségével igyekeztek közelebb jutni e nyelvek megismeréséhez. Az albánság ősi nép, amely mai etnográfiai jellegével, illetve esetleg más jelleggel ugyanazon a területen és az

azzal szomszédos részekén élt régen is, ahol most található. Nyelvek nem neolatin ugyan, de igen sok régi, még a római uralom korából származó latin elem van benne. Ez a két mozzanat szolgált alapul ahhoz a szakkörökben általánosan elfogadott következtetéshez, hogy az albán nép a csaknem két évezred folyamán végbement társadalmi, gazdasági fejlődés és az életforma átalakulása ellenére is valamelyik olyan autochton népelemnek a képviselője, amelyet a római hódítás már e területen talált.

Különböző okok miatt, amelyekre itt nem szükséges kitérni, ez a törzsökös lakosság, bár alulmaradt a harcban és évszázadokon át római uralom alatt élt, mégsem asszimilálódott, mindössze erősen a hatása alá került a hódítók nyelvének és művelődésének. (Az albán nyelvben levő latin jövevényszavak nagy száma is ezzel magyarázható.)

De melyik volt az az autochton nép, amely a romanizálásnak oly kitartóan ellenállt? Az erre a kérdésre adott válaszok különbözők, egyszerűen azon oknál fogva, amelyet állandóan hangoztattunk vitáinkban: nincsenek biztos ismereteink a 2000 évvel ezelőtti állapotról. Egyes tudósok azt tartják, hogy az albánok az illírek leszármazottai, mások viszont, számra kevesebben, a trákok utódainak tartják őket, végül tudomásom szerint egyetlen tudós, a román A. Philippide, a pannonok utódait látja bennük. Függetlenül attól, hogy helyesek-e ezek a válaszok vagy sem (egyébként lényegük szerint nem is olyan eltérők egymástól, aminőknek látszanak, mivel a trák és az illír, sőt a pannon is sok tekintetben rokon nyelvek voltak), az albán nyelv problémája lényeges szerepet játszik a román nyelv autochton elemeiről folytatott vitákban. Ez nem annyira annak a feltevésnek az eredménye (amely feltevés egyébként több mint pusztán hipotézis), hogy az albánok valamely, a román nép kialakulása szempontjából fontos népelemnek a leszármazottai, mint inkább abból adódik, hogy sok olyan ismeretlen eredetű román szónak, amely nem latin és nem is szláv eredetű, pontos megfelelője van az albán nyelvben. Például a *ceafă* 'tarkó', *copac* 'fa', *curpân* 'kacs', *ghiuj* 'öregember', *mal* 'part', *mazëre* 'borsó', *mugur* 'rügy', *țarc* 'juhakol', *viezure* 'borz' stb. szavak nagyon hasonlítanak a megfelelő albán *çafë*, *kopace*, *kulpër*, *gjysh*, *mal*, *modhull*, *mugull*, *thark*, *vjedull* szavakhoz.

Igen valószínű, hogy az efféle román szavak éppen úgy autochton eredetűek, mint ahogy autochton eredetűek lehetnek a sokat vitatott *stină* 'juhakol', *smîntînă* 'tejfél' *stăpîn* 'gazda', *jupîn* 'úr, gazda', *strungă* 'juhfejtő' szavak, szinte mind a pásztorkodás köréből, amely ősi foglalkozása a románoknak.

Tárgyi okokból lehetetlen pontosan megállapítani az autochton eredetű elemeknek (vagy ahogy általánosan mondják: szubsztrátumnak) szerepét a román nyelv kialakulásában. De lehet-e emiatt azt mondanunk, hogy nem voltak ilyen elemek, illetve, hogy jelentéktelen szerepet játszottak? Természetesen nem lehet. Hasonló a helyzet jóformán mindegyik neolatin

nyelv kialakulásával kapcsolatban, de azért senki sem tagadja hogy a római asszimilációs hatás alá került népelem vagy népelemek is szerepet játszottak ama új nyelv kialakulásában, amely éppen ezen asszimilációs folyamat eredményeként jött létre.

Nem vitatják, de nem is lehet elvitatni ezt a szerepet, márcsak a józan észből eredő meggondolások alapján sem. Eltűntek-e, megsemmisülhettek-e a rómaiak által meghódított népelemek? Világos, hogy nem. Csak a latin elmélet hívei feleltek igennel erre a kérdésre, de őket ma már senki sem veszi komolyan. Az autochton népesség számára jóval nagyobb volt, mint a római gyarmatosok rétege, és a római uralomnak az volt az érdeke, hogy ezek a népek ne csak meglegyenek, hanem szaporodjanak is, mert így zsákmányolhattak ki több munkaerőt a maguk hasznára és a helyi uralkodó osztály hasznára, amely osztály az új uralom oldalára pártolt.

De a román nyelv kialakulásával kapcsolatban a törzsökös népelemek szerepének igazolására e logikai következtetéseknél konkrétabb bizonyítékokat is találhatunk. Mindegyik neolatin nyelv ugyanannak a latin nyelvnek az utóda, amelyet a gyarmatosok a különböző provinciákban elterjesztettek. A román nyelv mégis (már régtől fogva) annyira eltér a franciától és az olasztól, hogy a román, a francia és az olasz nem érti meg egymás nyelvét. Ez a különbség egyebek közt az egyes provinciák törzsökös lakosságának, vagyis annak a provinciánként etnikailag különböző tényezőnek tulajdonítható, amely az ún. barbár betörésekig (tehát a népvándorlásig) egyedül jelentett eltérést, noha a kolonizáló elem (legalábbis nyelvére nézve) minden provinciában egyforma volt.

Azt a körülményt, hogy az autochton eredetű szavakat nemcsak nehéz kimutatni, hanem hogy ilyen szó kevés van, sőt igen kevés, nem lehet felhasználni annak bizonyítására, hogy az autochton lakosságnak nem volt része az illető nyelvek kialakulásában. Nyelvi formáló szerepük nem mennyiségi jellegű volt (amint jobbára az etnikum kialakításában játszott szerepük), hanem minőségi jellegű. Ezzel azt akarom mondani, hogy a törzsökös népesség részvétele például a román nyelv kialakításában nem a szoros értelemben vett nyelvi anyagban jut kifejezésre, hanem abban, hogyan formálták át a latin nyelvet a trákok, dákok és más népek, miközben elsajátították és míg eljutottak odáig, hogy már csak az új nyelven beszéltek és teljesen elfelejtették a maguk nyelvét. A román nyelv főbb vonásaiban nem egyéb, mint a mi vidékünkön lakó törzsökös népelemek által ejtett latin nyelv, e népelemek anyanyelvéből származó s következésképpen a rómaiakétól különböző ejtési sajátságokkal, és, ha szabad így kifejeznem magam, a maguk lelki beállítottságának megfelelő gondolkodásmód szerint, amely szintén különbözött a gyarmatosokétól.

Ámde az autochton eredetű elemeknek e meglehetősen részletes megvitatása során szükségszerűen kellett azt a régóta közhellyé vált tételt hangoz-

tatnom, amely szerint a román nyelv számos más nyelvvel együtt annak a latin nyelvnek utódja, amelyet a római hódítók terjesztettek el hatalmas birodalmuk európai provinciáiban. E tétel ma már közhely, hiszen F. Diez *Grammatik der romanischen Sprachen* című művének megjelenése óta (1836) egyetlen művelt ember és természetesen egyetlen nyelvész sem kételkedett abban, hogy a román nyelv latin eredetű. Maga A. de Cihac, akiről azt híresztelték, hogy elvetette ezt a tételt, a valóságban nyíltan vallotta *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* című művében (1879), ahol ezt olvassuk: „L'élément latin, qui forma sans contredit la substance de la langue roumaine, — sa grammaire étant, quelques particularités thraco-illyriques exceptées, essentiellement latine, — est resté non seulement presque stationnaire depuis sa réception, en ce qui regarde le fond de son vocabulaire, mais ce dernier doit même avoir beaucoup de mots par suite de tant de bouleversements, dont ces malheureuses contrées ont été le théâtre pendant des siècles. (VIII. lap.)<sup>1</sup>

Természetesen akadtak — finoman szólva — dilettánsok, akik — nemcsak a két világháború közti időben, amikor a Szovjetunió megtámadásának előjátékaként a faszizmus készült hatalomra törni, hanem 1944. augusztus 23-ika, sőt Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” című művének megjelenése után is — úgy vélték, hogy el kell vetni a román nyelv latin eredetének elméletét, vagy úgy, hogy teljes egészében tagadni kell, vagy úgy, hogy a román nyelvet valamiféle marrista értelemben vett keveredés eredményének kell tekinteni. Persze az efféle eltévelyedések, amelyeket csak mint többé-kevésbé kóros jelenségeket említek, épp úgy eltűntek, mint az átmeneti forrongással járó egyéb zavarok, és semmi tartós nyomot nem hagytak maguk után.

A román nyelv latin eredetének gondolata I. V. Sztálin említett művében kapta meg a valóban tudományos marxista megalapozást. Az alapszókincsnek és a nyelvtani rendszernek mint minőségileg magasabb rendű alkotóelemeknek a kevésbé fontosak közül való kiemelése segít a nyelvészeknek helyesen értékelni bármely nyelv helyzetét, tehát a román nyelv viszonyát is ahhoz a nyelvhez, amelynek folytatója és azokhoz a nyelvekhez, amelyekkel kereszteződött, illetve amelyek hatással voltak rá szorosan vett kialakulási folyamatának lezáródása után.

A nyelvtani felépítés tekintetében általában elég világos volt a helyzet, mivel a nyelvtani tények értékelésében a dolog természeténél fogva nem nagy a hibalehetőség; a szókészlet különféle alkotóelemeinek értékelésével kapcsolatban azonban gyakran bukkantak fel egymásnak ellentmondó vélemények. Különösen Cihac előbb említett szótárának megjelenése után volt így: Cihac közismert statisztikája (amely szerint a román szavak 20%-a latin, 40%-a szláv eredetű stb.) sok vitára adott alkalmat és sok tinta pocsékolására vezetett.

<sup>1</sup> Ezt a szakaszt azért idéztem, mert érdekes mozzanat benne a román nyelv latin eredetének elismerése. A trák-illír nyelvtani sajátságokra és a latin szókészlet változatlanságára vonatkozó kijelentéseket persze nem lehet elfogadni.

Ekkor bizonyította be H a s d e u, majd az ő nyomán mások is, — amit egyébként szövegek alapján nem nehéz bebizonyítani — hogy a latin eredetű szavak a szláv eredetűeknél sokkal gyakrabban használatosak, s hogy ennek a ténynek mintegy szükségszerű következményeként latin elemek nélkül nehéz a románban a legegyszerűbb mondatot is megszerkeszteni, sőt ha a szóragozással kapcsolatos tényeket szintén figyelembe vesszük, egyenesen lehetetlen.

I. V. Sztálin tétele az alapszókincsről és az ennél sokkal gazdagabb teljes szókészletről rendkívüli módon elmélyítette és kiszélesítette, különösen minőségi szempontból, a közönséges és a ritkábban használt szavak közti viszony kérdését. Sztálin művének megjelenése óta a szovjet nyelvészek éveken át tárgyalták ezt a kérdést, mind újabb és újabb szempontokat vetve fel a legkülönbözőbb nyelvekből s a nyelvi fejlődés különböző szakaszaiból merített szemléltető anyag segítségével, s ma már azt mondhatjuk, hogy tisztában vagyunk az alapszókincsre vonatkozó termékeny gondolatnak konkrét alkalmazási módjával egy-egy nyelv szókészletének tanulmányozására.

Ami a román nyelvet illeti, rendelkezésünkre áll egy teljes munka (ha nem tévedek, az első ilyen jellegű munka a mai nyelvészeti irodalomban), mégpedig honfitársam, A l. G r a u r elvtárs tollából: *Incarcare asupra fondului principal lexical al limbii române* (Tanulmány a román nyelv alapszókincséről. Editura Academiei R. P. R. Bucuresti, 1954. 221 lap). A román szókincsnek a bennünket érdeklő vonatkozásban elvégzett, rendkívül alapos vizsgálata segítségével e könyv szerzője megerősíti Sztálinnak az alapszókincs nagy ellenálló erejéről vallott tételét. A román nyelvben levő igen nagyszámú nem-latin elem ellenére az alapszókincs javarésze (mintegy 60%-a) latin szavakból áll.

Már említettem előbb, hogy a román nyelv a római hódítók által a birodalom keleti részében elterjesztett latin nyelv, amely először az autochton lakosság nyelvével (vagy nyelveivel), majd a VI. század második felétől kezdve az ósláv nyelvvel kereszteződött. Hogy az ósláv nyelv valóban hozzájárult a román nyelv kialakulásához s nem egyszerűen a román nyelv kialakulása után volt rá hatással, arról, úgy vélem, a latin elemekkel kapcsolatban említett tényekhez hasonló egyéb tények világosan tanúskodnak.

Lássuk mindenekelőtt az alapszókincs szláv elemeit. A l. Graurnak említett művében végzett számítása szerint ezek a szavak körülbelül 20%-ot tesznek ki, vagyis a latin eredetű szavak egy harmadát. E szavak egy része különböző új szláv nyelvekből való, többségük azonban az ósláv nyelvből, amelynek képviselői a romanizálódófélben levő autochton lakossággal keveredtek s ily módon részt vettek a román nép kialakításában. Sok szláv szó területileg és a használati gyakoriság szempontjából éppen oly elterjedt, mint a latin eredetű szavak, ami arra mutat, hogy mély gyökeret vertek nyelvünkben.

Az ószláv elem azonban nem korlátozódott nyelvünkben csupán kölcsön-szavakra, bár mennyiségileg kétségtelenül túlsúlyban ezek vannak. Megmutatkozik az ószláv elem a román nyelvtenban is, ami igen meggyőzően igazolja az én nézetemet. Más nyelvi tényeken kívül idetartozik a nőnemű főnevek vocativusának -o végződése, a *spre* ('felé, -hoz, -hez, -höz' stb.) előjáró használata a szláv *na* fordításaképpen számnevek képzésében 11-től 19-ig, a számnevek képzési módja 20-tól 90-ig, a visszaható igealak gyakori használata szenvedő jelentésben, a többi neolatin nyelvből majdnem teljesen eltűnt semleges nem megerősödése és tovább fejlődése stb. Rendkívül fontos az ószláv nyelv szerepe a szóképzésben, vagyis egy olyan területen, amely a felhasznált eszközök tekintetében a nyelvtani rendszerrel szoros kapcsolatban áll. A román nyelvben sok ószláv suffixum van és valamivel kevesebb praefixum; ezeknek segítségével sok új szó alakult és alakul napjainkig, még latin eredetű tövekből is, ami a latin elemeknek ószláv elemekkel való összefonódására mutat. Így például a *ne-* (< *he-*) praefixum (vö. *nebun* 'örült, esztelen', *netot* 'gyengeelméjű' *nevrednic* 'méltatlan') oly mélyen meggyökerezett nyelvünk talajában, hogy kezdi kiszorítani az *in-* praefixumot latin, illetve neolatin eredetű neologizmusokban: így keletkezett *necorect* 'helytelen', *nedemn* 'méltatlan', *nelegal* 'törvénytelen', *nelogic* 'nem logikus' stb. az eredeti *incorect*, *indemn*, *illegal*, *ilogic* helyett. Ami a suffixumokat illeti, ezek nemcsak igen nagyszámúak, hanem általában nagyon elevenek is: *-ean*, *-ei*, *-iste*, *-iță*, *-nic* stb. lépten-nyomon előfordul, mégpedig függetlenül attól, milyen eredetű az alapszó. A román nyelv megőrizte a régi szlávok nyelvének egyes hangtani sajátosságait is. Ez a tény sem magyarázható másként, csak úgy, ha feltételezzük, hogy az ószláv népelem nyelve kereszteződött egy, a római birodalom keleti provinciáiban talált nép már-már neolatinná váló nyelvével. Megvan például az *e* hangnak *ie* ejtése szó vagy szótag elején: *iel*, *ieftin*, *ieres*, *ieu*, *aier*, *coierent* stb. (*el* 'ő', *eftin* 'olcsó', *eres* 'eretnekség', *eu* 'én', *aer* 'levegő', *coerent* 'összefüggő'). Ehhez hozzávehető a mássalhangzók lágy ejtése praepalatális magánhangzók előtt (*e*, *i*), amire EMIL PETROVICI akadémikus utal a *Studii și Cercetări Linguistice* című folyóiratban (I. 1950, 172 kk.)<sup>1</sup>

Az ószláv elemeknek a román nyelv kialakulásában játszott szerepéről vallott nézetemet, ahogy itt nagy vonásokban, a kérdés teljes kifejtése nélkül elmondtam, más román vagy külföldi nyelvész nem igen osztja az egy O. Densusianu kivételével (vö. *Histoire de la langue roumaine*. I, 240. l.) A szláv-neolatin (vagy egyesek szerint szláv-román) együttélést és ennek

<sup>1</sup> A 214. l.-on a szerző a szláv hatást megelőzően a trák substratum „valószínű” hatásáról beszél, majd hozzáteszi, hogy később „a dunai neolatin nyelv... új hatás alá került, mégpedig ezúttal olyan nyelv befolyása alá, amelyet a palatális magánhangzóknak a mássalhangzókra gyakorolt erős hatása jellemez.” „A szláv nyelvekre gondolunk” — teszi hozzá Emil Petrovici akadémikus.

logikus következményeként a kétnyelvűséget viszont minden szakember elismeri. Ami a nyelvi kereszteződést illeti, amelynek eredménye lett nézetem szerint a román nyelv kialakulása, mint külön nyelv, a maga sajátos vonásaival, amelyek megkülönböztetik a többi neolatin nyelvtől, azt hiszem, ebben a kérdésben csak Emil Petrovici akadémikus van hasonló nézeten. Ő ugyanis a következőket mondja (i. m. 219): „Az etnikai keveredés és a szláv-neolatin kétnyelvűség eredménye a két nyelv »kereszteződése« lett. A »kereszteződést« I. V. Sztálin tanítása nyomán úgy kell érteni, mint hosszú időre terjedő, több évszázados folyamatot. A romanizált trákok és a szlávok együttélése az i. u. VI. sz.-ban kezdődött és mindaddig tartott, amíg a mai Román Népköztársaság területén élő szláv nyelvű lakosság zöme össze nem olvadt a román nyelvű lakossággal, vagyis körülbelül a XIII. sz.-ig.” Majd alább ezt olvassuk: „A román nyelvet a szláv-román együttélés korának kétnyelvű nemzedékei alakították ki, valamint azok a nemzedékek, amelyek fokozatosan elhagyták a szláv nyelvet és áttértek a román nyelvtani rendszerre”.

Ezekből az idézetekből számomra csak az világos, hogy kereszteződés ment végbe a régi szlávok nyelve és a velük együtt élő és velük összekeveredett lakosság nyelve közt. De hogy közelebbről mikor történt a kereszteződés (a román nyelv kialakulása előtt vagy után), az már nem tűnik ki eléggé világosan Petrovici akadémikus fejtegetéseiből. Ő ugyanis először „romanizált trákokról” beszél, ami azt jelentené, hogy az autochton népesség még nem vált románná, majd, a szláv-román együttélés korabeli kétnyelvű nemzedékek szerepéről a román nyelv kialakításában. Az első tétel megfogalmazása („a romanizált trákok együttélése a szlávokkal”) ellentmond a másodiknak („szláv-román együttélés”). Ezt az ellenmondást csakis azáltal lehet kiküszöbölni, ha feltesszük, hogy „romanizált trákokon” a cikk szerzője szintén a román lakosságot érti. Ha értelmezésem helyes, Petrovici akadémikus szerint a már kialakult román nyelv és az ószláv nyelv közt ment végbe a kereszteződés.

A harmadik és talán legelterjedtebb vélemény szerint, amely szintén a szóban forgó kérdésre vonatkozik, az ószláv elemek a román nyelvben egy igen erős hatás, de mégiscsak hatás eredményének tekintendők; ez a hatás természetesen már a román nyelv kialakulása után érvényesült. Ezt a nézetet találtuk nemrég V. F. S i s m a r j o v akadémikus munkájában is Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР (Вопросы языкознания I. 1952, I. füz. 80 kk., különösen 90 kk.). Mint ennek a nézetnek más képviselői, úgy Sismarjov is arra a tényre támaszkodik, hogy igen sok hangváltozás, amelyek közül a román nyelvre különösen jellemző például a magánhangzók közti  $l > r$  változás, az  $n, m$  előtti  $a$ -nak  $i$ -vé való alakulása, csak latin eredetű szavakban ment végbe, viszont ószláv elemekben nem tapasztalható. Ez az érvelésszámomra nem meggyőző, már csak azért sem, mert egyéb hangváltozások, amelyek szintén régiek (hiszen

csírái némely esetben már a késői latinságban megvannak) és nem kevésbé jellemzők, pl. az  $o + \text{nazális} > u$ ,  $e + \text{nazális} > i$ , az ószláv elemeket is érintették. Egyébként egy nyelv kialakulásának időpontját nem lehet pusztán fonetikai kritériumok alapján megállapítani, hiszen tudjuk, hogy a hangváltozások egyes esetekben igen hosszú időn keresztül ható, más esetekben pedig viszonylag rövid ideig érvényesülő törvényszerűségek eredményei. E téren, úgy vélem, a hangok fiziológiai természete a döntő tényező.

Sismarjov akadémikus a román nyelv régi szláv elemeit párhuzamba állítja a spanyol nyelv arab elemeivel. Ha a román nyelv csak azóta létezik, mióta a római keleti provinciák népei összeolvadtak a régi szláv lakossággal, „akkor — mondja Sismarjov — a spanyol nyelv is csak azóta spanyol, amióta arab elemeket vett át” (91—92. l.). Ezt a párhuzamot nem tartom indokoltnak. A spanyol nyelv már az arab-neolatin együttélés előtt is önálló nyelv volt és különbözött a többi neolatin nyelvtől, mivel az Ibériai félszigetnek római meghódítása óta több mint 900 év telt el. A román nyelv alapelemei Dáciában 107-től, a Balkán-félszigeten pedig 135 évvel korábbi időponttól datálhatók, s ez azt jelenti, hogy a szlávok itteni letelepedéséig majdnem öt évszázad, illetve több mint hat évszázad telt el.

\*

Előadásom végére érve szeretném kiemelni, hogy egyáltalán nem volt szándékomban a kérdés végleges megoldását megkísérteni; ezzel az igénnyel fel sem léptem. Csupán arra szorítkoztam, hogy felvessek néhány gondolatot, ami az eddigi speciális kutatások figyelmes tanulmányozása során támadt bennem. Én magam tulajdonképpen még nem végeztem részletkutatást e területen, mivel eddig az újabb román nyelv problémáival foglalkoztam. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kísértem éber figyelemmel a régi korszakokkal, többek közt a román nyelv őstörténetével foglalkozó román és külföldi nyelvészeti irodalmat.

A román nyelv kialakulásáról vallott nézeteim összefoglalására ezúttal az készítetett, hogy néhány hónap múlva összeül a Román Tudományos Akadémia V. és VI. Osztályának vitaülése, mely országunk történészeinek, régészeinek és nyelvészeinek igen széleskörű részvételével a román nép és nyelv kialakulásának kérdését fogja megvitatni. Célunk az, hogy a vita során kialakuljon a román őstörténet kutatásának olyan konkrét terve, mely évek hosszú során át irányt fog szabni e fontos kérdés további vizsgálatának. Reméljük, hogy ebben a munkában nemcsak a bolgár szakemberek segítségére számíthatunk, akiket a kérdés néhány vonatkozása éppen úgy érdekel, mint bennünket, hanem azoknak a magyar történészeknek, régészeknek és nyelvészeknek segítségére is, akik kutatásaik során szintén szükségesnek látták, hogy a román nép kialakulásának problémájával többé-kevésbé szorosan összefüggő kérdéseket tanulmányozzanak.

*Fordította: Gáldi László*



## HOZZÁSZÓLÁSOK

TAMÁS LAJOS

Tisztelt osztálygyűlés! Legyen szabad Bárczi akadémikus üdvözlését néhány szóval megtoldanom. Számomra ugyanis már azért is nagy jelentőségű Iorgu Iordan professzor elvtárs tudományos állásfoglalása, mert jómagam — ezt minden dicsekvés nélkül mondhatom — a múltban többet foglalkoztam az előadásában érintett kérdésekkel, mint ő, aki inkább helynévkutatási, stilisztikai, nyelvtani, szótörténeti és tudománytörténeti kutatásoknak szentelte idejét. Tudós vendégünk példát mutatott arra, hogyan kell hozzányúlni egy ún. kényes kérdéshez, amely ma már nem tartozik és nem tartozhat a kényes kérdések közé, mert ilyenek nincsenek s egyre kevésbé lehetnek a mindkét országban épülő szocializmus viszonyai között. A tudósok ma már mindenféle befolyásolás és megkötöttség nélkül vethetik fel a nyelvészeti, történeti, néprajzi, művészeti stb. problémákat s azok a lehetőségek, melyek ma a tudományos kutató munkát fokozott mértékben lendítik előre, egyenesen kötelességünkkel teszik, hogy minden tisztázatlan kérdést sine ira et studio és sit venia verbo: sine sovino — egyedül a meghamisítatlan történeti valóság megismerését célozva vizsgáljunk és oldjunk meg.

I. Iordan professzor elvtársat, ha nem is személyes, de régi ismerősként tisztetem. Amikor Ilie Bărbulescu professzor 25 éves tanári működésének évfordulójára emlékkönyvet adtak ki Iași-ban, akkor ebbe az emlékkönyvbe kedves vendégünk írta az első tanulmányt, én pedig a tizenkilencediket. Azóta idestova egy negyed évszázad telt el s ma végre itt találkozhattunk. Azt hiszem érthető, hogy már ezért igen örülök a mostani találkozásnak. I. Bărbulescu akkoriban nem tartozott a népszerű tudósok közé Romániában, éppúgy nem, mint A. Philippide. Akkoriban ugyanis a latin elemek kutatása állott az érdeklődés középpontjában s Bărbulescu mégis rendkívüli buzgalommal, ha nem is mindig kellő eredményességgel, a román nyelv szláv elemeivel foglalkozott. A latin elemek előtérbe helyezésében a kolozsvári román tudósok jártak az élen, akik nem utolsó sorban az erdélyi triász hagyományaira támaszkodva néha még szláv vagy más eredetű szavakat is a latinból igyekeztek megfejteni. Persze nem az volt a baj, hogy latin elemekkel foglalkoztak, ezekkel ezután is foglalkozni kell —, hanem az, hogy szinte kizárólag csak ezeket méltatták következetes figyelemre. Ma már nyugodtan beszélhetünk ezekről a kérdésekről, hiszen a román nép és nyelv kialakulásának minden mozzanatát egyforma tárgyilagossággal és hátsó gondolatok nélkül lehet és kell felvetni.

Az én munkám ezekről a kérdésekről 1935-ben jelent meg (1936-ban franciául is), pontosan akkor, amikor a Horthy-fasizmus másodízben állította Rákosi Mátyás elvtársat vérbíróság elé. Ezt nem azért mondom, hogy ezzel különösebb érdeklődést támasszak a „román kérdés”-sel foglalkozó munkám iránt, hanem inkább az akkori tudománypolitikát, akkori helyzetünket szeretném megvilágítani, amikor is nem egyszer azért szemeltünk ki bizonyos kérdéseket, hogy egyébként becsületes tudományos munkával az uralkodó osztály érdekét szolgáljuk s ezt az érdekét — nem lévén osztályszemléletünk — maradéktalanul azonosítottuk egész népünk érdekével, a munkásság és dolgozó parasztság érdekével is. Jómagam a második világháború utolsó éveiben láttam meg tisztán, hogy a hitleri imperializmus milyen csúfos játékot űz a

román kérdéssel, amikor E. Gamillscheg megakadályozott abban, hogy álláspontomat S. Pușcariu álláspontjával szemben a berlini egyetem meghívottjaként kifejtsem.

Tudom és tudjuk mindannyian, hogy ennek a helyzetnek most már csak rossz emléke él bennünk s ezért különös meglepéssel és örömmel köszöntöm azt a lehetőséget, amelyre Iordan professzor elvtárs utalt, hogy ti. lehetőség nyílhat arra, hogy a román nép és nyelv eredetének kérdésével végre megfelelő társadalmi és politikai, tehát tudományos feltételek mellett foglalkozhassunk. Mert nemcsak én és más magyar tudósok foglalkoztak rosszkor és nem mindig helyes módszerekkel ezzel a problémával. Meg kell mondanunk, hogy „odaát” is sokan, sőt többen voltak, akik ma már helytelennek minősülő indítások következtében vetették rá magukat erre a kérdésre s így akarva, nem akarva belesodródtunk a revizionizmus-antirevizionizmus reakciós, meddő párviadalába. Tény, hogy a magyar uralkodó osztálynak az a tétel felelt meg, amely szerint Erdélynek és általában az Aldunától északra fekvő területnek semmi köze sincs a román nép és nyelv kialakulásához, a román uralkodó osztálynak pedig természetesen leginkább arra a tételre volt szüksége, hogy a román nép és nyelv Dácia Trajánában, az Aldunától északra született meg. Felmerült annak idején az ún. történeti jogok kérdése is. Ma már tudjuk, hogy ezek a „történeti jogok” sohasem képeztek jogforrást, hiszen még a burzsoá diplomácia sem vette ezeket figyelembe. Érthetetlennek tűnik tehát, hogy akadtak olyan törekvések, amelyek történeti jogforrást próbáltak fakasztani abból a mindenáron bebizonyítottnak vélt tényből, hogy egy bizonyos területen az egyik vagy pedig a másik nép ősei jelentek meg először.

Ez a törekvés immár nevetségessé és tarthatatlanná vált s ezért teljesen el kell felejtenünk. Mint már hangsúlyoztam, a nyelvtörténeti tényekre és a marxista módon értékelt forrásokra kell támaszkodnunk, hogy a még megoldatlan kérdéseket tisztázhassuk. Meg vagyok győződve, hogy ez sikerülhet, ha a nacionalizmus utolsó maradványait is felszámolva fognak össze azok a tudósok, akik a kérdéssel továbbra is foglalkoznak s itt nem utolsósorban éppen a román tudósokra várnak további, a kérdés végleges megoldásához közelebb hozó feladatokat.

Említette I. Iordan professzor elvtárs, hogy a trák, illír és dák nyelv közötti különbség nincs tisztázva. Ez jelenleg tényleg így is van, nem kis akadálya ez a „történeti enigma” megoldásának. Meglepően hathat az a tény, hogy pl. az albánok maguk sem tisztázták még — jóllehet a tudományos kutatás náluk is soha nem látott lendületet vett az utóbbi évtizedben —, hogy az illírek, vagy esetleg a trákok utódai-e. A többség, nem ok nélkül, affelé hajlik, hogy az albánok az illírek leszármazottai, hiszen Illyricum nyugaton, Trácia pedig keleten feküdt s a hely- és személynevek vallomása is inkább ezt a nézetet támasztja alá. Olvastam a *Limba Română* egyik legújabb számában, hogy Dáciában dák nyelvű feliratokat találtak. Örülnek, ha I. Iordan professzor elvtárs válaszában esetleg kitérne ezeknek közelebbi ismertetésére. Egyáltalában nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy további ezerövi gyűrűket fognak találni. A régészeti kutatások fellendülése a népi demokráciákban még sok, a három nyelv viszonyát megvilágító meglepetéssel járhat, ami majd ki fogja zárni azt a furcsaságot, hogy ahány tudós foglalkozik egy-egy feliratos emlékekkel, annyiféle értelmet tulajdonítson a rajta levő feliratnak. A kutatást tehát ebben az irányban feltétlenül el kell mélyíteni. Annak, hogy a román nép és nyelv eredetének problémáit gyakran nehezen tudjuk megközelíteni, az is oka,

hogy hagyományossá merevedett adattárral dolgozunk. Haladásként könyvelhetjük el, hogy a problémához való közeledésünk, beállítottságunk alapvetően megváltozott, de emellett új, friss adatokra is szükségünk van, nem utolsósorban az ókori nyelvek köréből.

Mindezek ellenére vannak olyan az eddigi kutatásokból gondolom joggal leszűrhető tanulságok, melyeket a továbbiakban mindenkinek szem előtt kell tartania. Így pl. végletesnek kell tartanunk azt az elméletet, mely szerint a román nyelv és nép Dácia Trajánában keletkezett, kizárólag ehhez a hajdani római provinciához kapcsolódik, de ugyanolyan merevnek tűnik G. Weigand álláspontja is, mely a román nép és nyelv bölesőjének a Szófia—Üszküb—Nis háromszöget tartja. Nem lehet ilyen szűk határok közé szorítani a keletkezési területet, viszont tartózkodni kell a N. Drăganu-féle túlzásoktól is.

Az újabb ásatások eredményeit figyelembe véve kell ismét megválaszolni azt a kérdést is, hogy elegendő-e két zónát megkülönböztetni a kelet-európai provinciákon belül, ahogy ezt I. Iordan professzor elvtárs teszi: egyfelől a romanizált provinciákat, másfelől pedig a magasabb műveltségű s ezért a romanizálásnak ellenálló görög területet. E vidékek római kori történetére visszagondolva úgy látom, hogy a dunai límes szerepének alapos szemügyre vétele indokoltá tehetné három zónának elfogadását. Nagyon jól tudjuk, hogy Dácia Trajána feladása után a dunai límes mögé gyakran kérezkodtek vagy törtek be barbár népek, mert ott nagyobb biztonságot reméltek, amiben ugyan többször csalódtak, de ezért aligha vonható kétségbe, hogy a límes mögött sokáig nyugodtabban folyt az élet, hiszen Nagy Konstantin a birodalom fővárosát is bátran Keletre helyezte át.

Sok igazság van abban a megállapításban is, hogy ahány kutató, annyi-féleképpen vélekedik a román nép és nyelv keletkezésének területéről. Ugyanakkor egyes elméletek csak annyiban különböznek egymástól, hogy a Duna mindkét partját elfogadják, de a súlypontot egyesek a Dunától északra, mások attól délre helyezik. A déli súlypont híve voltam és vagyok magam is, éppúgy, mint — a részletekben eltérő módon — O. Densușianu, A. Philippide, I. Popovici és mások, de az északi súlypontnak is voltak és vannak hívei, így újabban D. Macrea elvtárs. Felvethetné valaki, hogy a déli súlypontra utalás magyar tudósnál felszámolatlan nacionalista csökevény s megfordítva: román tudósnál pedig az északi súlypont hangsúlyozása hasonló hiba. Nyilvánvaló, hogy szocialista tudósok így ma már nem nyúlnak a kérdéshez s a végső megoldást — bármilyen legyen is az — rá kell bízunk az eddigi érvekhez a jövő kutatások során csatlakozó érvek és ellenérvek tárgyilagosan felállítandó mérlegére. Mivel most már adva vannak a további, minden eddiginél eredményesebb munka feltételei, azt hiszem, rendkívül termékeny eszmecserék, viták indulhatnak meg. Ha pl. V. F. Sismarjov elvtárs is részt venne egy ilyen, szerintem igen szerencsés elgondolású kongresszuson vagy ankéten, akkor szovjet, román, magyar és bolgár nyelvészek, történészek és régészek közreműködésével olyan szép eredményeket lehetne elérni, amelyeket már senki sem próbálna a népek közötti barátság megbontására kihasználni, hanem amelyek a hatalomra jutott munkásosztály égisze alatt bizonyítanak a szocialista tudósok együttműködésének eredményességét. Olyan eredményekre juthatnánk, amelyek világosan bizonyítanak, hogy a tudomány mindenirányú fejlődése most sokkal nagyobb mértékben valósulhat meg s hogy — mint már mondtam — nincsenek olyan ún. kényes kérdések, amelyeket ne lehetne a szovjet és népi demokratikus tudósok összefogásával megoldani s így végleg

kiküszöbölni a kényes kérdések burzsoá hagyományát, amelynek utórezgései egyesekben talán még ma is élnek. Hozzáteszem, hogy bennem ilyen utórezgések egyáltalában nem élnek, mert már a felszabadulás előtt tisztába jöttem azzal, hogy az imperialista ellentéteket nem a történeti elméletek szülik, ez utóbbiakat inkább azért szorgalmazták vagy használták ki az uralkodó osztályok, hogy előre vagy utólag igazoljanak bizonyos imperialista törekvéseket. A kérdést tehát ilyen értelemben egyszer s mindenkorra le kell vennünk a napirendről.

A kétszeres nyelvkereszteződés, ahogyan I. Jordan elvtárs beszélt róla, kétségtelenül helyeselhető. Itt persze vigyáznunk kell a kereszteződés szó kettős értelmezhetőségére. Van olyan kereszteződés, amelynek lefolyása évszázadokig, esetleg rövidebb ideig tart, de nem jár a győztes nyelv minőségi megváltozásával. Ezzel szemben a marristák tudvalevőleg olyan kereszteződésben hittek, amelynek eredménye egy teljesen más jellegű, más minőségű új nyelv. Ilyen értelemben vett kereszteződésről szlávok és románok között nem beszélhetünk s úgy látom vendégelőadónk is — helyesen — ezen a nézeten van. Beszélhetünk azonban a fenti, első értelemben vett kereszteződésről, mert nyugodtan állíthatjuk, hogy valamennyi hatás között a szlávok nyelvi hatása volt a legjelentékenyebb, a legmélyebbre ható, anélkül azonban, hogy a román nyelv grammatikai rendszerét megváltoztatta volna. Előttem pl. nem világos a szláv hatás feltételezett szerepe a román semleges nem történetében. Azt hiszem általános nyelvészeti szempontból is tanulságos lenne, ha mélyebben megvizsgáltnók, mik a szláv és mik a román semleges nemnek mint kategóriának a sajátosságai. Gondolom, csak ezután lehetne a kérdésben véglegesen állást foglalni. A románban általában olyan szavakról van szó, melyek az egyes számban hímneműek, a többes számban pedig nőneműek s ez a jelző és jelzett szó viszonyában is megmutatkozik. Ezért elég szerencsésnek nevezhetnők a genul neutru régebbi genul ambigen elnevezését.

A kereszteződéssel kapcsolatban legyen szabad a trák szubsztrátummal kapcsolatban néhány megjegyzést tennem. Persze hozzá kell tennem: nem tudom, hogy trák, illír vagy inkább tráko-illír szubsztrátumról kell-e beszélnünk. Az egyszerűség kedvéért beszéljünk trákról. Nos, lehet, hogy a szóvégi artikulusz a trákból származik. Erre persze azt mondhatná valaki: mutassunk neki trák szöveget szóvégi artikuluszokkal. Ilyen szöveg sajnos nincs, tehát hiányzik a perdöntő bizonyíték. De bizonyos tényekből mégis vonhatunk le óvatos következtetéseket. Ilyen tény pl. az, hogy a nyugati román nyelvekben elől áll az artikulusz, a románban pedig hátul, aminek nyilván van valami oka. Az albán nyelvben, mely valószínűleg a trákkal rokon illír folytatása, szintén szóvégi artikulust találunk. Elképzelhető tehát, hogy trák vagy illír mintára a latinul megtanulók a mutató névmást rendszeresen a főnév után használták, aminek következményeképpen az artikulusz hátul agglutinálódott.

I. Jordan elvtárs szóvá tette az albán elemek kérdését is, ami — tekintettel az albán és román nyelv számos rokon vonására — feltétlenül helyeslendő, annál is inkább, mert ez a kérdés nem mindig szerepelt kellő súllyal a román nép és nyelv eredetével foglalkozó szakirodalomban. A legalaposabban, úgy látom, Philippide foglalkozott ezzel a problémával, mely megérdemelné, hogy végre valaki külön monográfiát szenteljen neki. Nem ritkán találkozunk ugyanis azzal a felfogással, hogy a román nyelv összes albánra emlékeztető elemei a trák vagy trák-illír szubsztrátum hatásának tulajdonítandók, nem

pedig az albán és román nép ősei közötti érintkezésnek. Pedig albánok és románok között még a kései középkorban is voltak közvetlen kapcsolatok, mint ezt pl. a dečani kolostor alapítóleveléből látjuk. Az ilyen adatok figyelembevétele persze megnehezíti a munkát, de a nehézségek bizonyára nem leküzdhetetlenek. Ha elfogadjuk az albán nyelv valószínű illír származását, az a kérdés merül fel, hogy hol van a határ az illír és az albán között, vajon egy-egy konkrét román szó még az illírből vagy pedig a már albánná alakuló nyelvből ered-e?

Örömmel értesültünk Al. Graur elvtársnak a román nyelv alapszókincséről írott tanulmányának megjelenéséről. A könyvet azóta már meg is kaptuk. Magam is írtam az alapszókincs és a szókészlet kérdéséről egy általános jellegű rövidebb cikket s örömmel látom, hogy a román nyelvészek ezen a téren a sztálini nyelvészeti cikkek megtermékenyítő hatására már igényes monográfiákat alkotnak.

Végül még egyszer meleg szeretettel köszöntöm kedves vendégünket abból az alkalomból, hogy részt vesz osztályülésünkön s szeretném, ha tudományos kapcsolataink a jövőben még szorosabbá válnának, hogyha mi magyar és román tudósok közös erőfeszítéssel igyekeznénk megdöntött uralkodó osztályaink ideológiai nyűgétől szabadultan s dolgozó népünk szolgálatában az ún. kényes kérdéseket is megoldani, bebizonyítva ezzel, hogy a marxizmus—leninizmus ezeket is nekünk való dolgokká formálta: szép tudományos feladatokká.

FODOR ISTVÁN

Tisztelt Hallgatóság!

Iorgu Iordan professzor elvtárs előadása igen tanulságos volt számomra is, mivel általános nyelvészeti kérdéseket szintén felvetett. A nyelvek egymásrahatásának törvényszerűsége körül a közelmúltban sok vita folyt. Mint TAMÁS LAJOS professzor elvtárs említette, a marristák egyenesen nyelvek kereszteződéséről beszéltek, és azon a véleményen voltak, hogy egy nyelvnek a másikkra való hatása alkalmával nemcsak a szókészlet, hanem a nyelvtani rendszer is átalakul, keveredik. Az utóbbi időben a marrizmus ellenhatásaképpen viszont több kutató mereven tagadta annak a lehetőségét, hogy az idegen hatás a nyelv belső szerkezetében megnyilvánulhat. Ugyanakkor SZEREBRENNYIKOV professzor budapesti előadása alkalmával kifejtette, hogy habár változatlanul hibásnak tartja a nyelvkereszteződés gondolatát, tagadhatatlan, hogy a nyelvek egymásra való hatása alkalmával bizonyos hangtan- és nyelvtani befolyás is érvényre juthat, amint ezt ő finn-ugor anyagon kimutatta.

Iordan akadémikus szintén ezt a problémát érintette előadásában a román nyelv szláv hatásának vizsgálata során. Az általa felhozott adatok és érvek hasznos vitaanyagot szolgáltatnak, és ösztönzést nyújtanak a további kutatásokhoz is. Én most első hallásra csak két témakörhöz szeretnék hozzá-  
szólni.

Az egyik a semlegesnem létezése a román nyelvben. E problémával GRAUR és ROSETTI foglalkozott. Tanulmányaik alapján a tudományos közvéleményben ismertté vált az a tétel, hogy a román nyelvben is létezik semlegesnem, sőt az élő-élettelenség megkülönböztetésének egy fajtájáról is szó lehet.

Mint ismeretes, a román nyelv, akárcsak a többi újlatin nyelv, a latinból örökölt három nem közül csak kettőt tartott meg: a hím- és nőnem megkülönböztetését. A semlegesnem lényegében hangtani-alaktani úton e két nembe beolvadt. A melléknév, névmás és a többi hasonló szófajta csak két genusalakváltozattal rendelkezik, tehát olyan értelmű semlegesnemről, amilyen a szláv nyelvekben létezik, nem beszélhetünk. Így a szláv nyelvek alakilag is különböző semlegesneme a román nyelvre semmilyen befolyást sem érvényesíthetett. Az említett két kutató, amikor a román semlegesnemről beszél, nem is ilyen jellegű megkülönböztetést vett alapul, hanem a semlegesnem beolvadása alkalmával előállott genusátcsapásokat, egyeztetési rendellenességeket, amelyek analógiás úton megerősödve az eredetileg nemcsak semlegesnemű szavakra is kiterjedtek.

Ezek közé tartozik az a jelenség is, amikor hímnemű szavak többeszámban más ragvégződéssel nőneműekké válnak. Vizsgáljuk meg, gyakorolható-e itt valamilyen hatást a szláv szomszédság! Az indogermán nyelvek más ágaiban, továbbá az újlatin nyelvekben is megtaláljuk a nyomát ennek a jelenségnek. Az összsláv nyelvben, amint az óegyházi szláv nyelvemlékek tanúsítják, a genusátcsapás egy-két esettől eltekintve nem volt rendszeres, de megtaláljuk ott azt a csírákat, amely a mai szerb-horvát nyelv egyik jellegzetességét adja. Az -ā-, -jā- tövű névragozási rendszerben ugyanis, akárcsak a görög, latin stb. nyelvben, férfit, férfi foglalkozást jelentő főnevek is helyet foglaltak, mint: sluga, starosta, vojevoda. E szavak többesszámban is megtartották hímnemű voltukat, bár kialakulásukról és eredeti nemükről megoszlanak a vélemények. Előfordultak azonban olyan esetek, amidőn egyesszámban csakúgy, mint többesszámban a névragozási típus többségét alkotó nőnemű főnevek analógiájára a szóbanforgó szavak mellett nőnemű egyezést találunk, pl.: slugy juděisky (juděisci helyett). A mai szláv nyelvekben csak a dēte főnév folytatásai és néhány más szó esetében az egyesszám és a többesszám közt áll fent genuskülönbség, egyébként a genusátcsapás rendszere csak a szerb-horvátban ismeretes, legfőképpen az -ā-, -jā- típushoz tartozó hímnemű szavak nőnemű többesszámban. Itt azonban meg kell állapítanunk, hogy ez a genusátcsapás távolról sem jellemzi az egész szerb-horvát nyelvterületet. A nyelvjárásokban általában egyeztetési bizonytalanság uralkodik, és hol azt találjuk, hogy a szóbanforgó főnevek az egyesszámban is nőneműek az akakjuknak megfelelően, hol azt, hogy a többesszámban is hímneműek, hol pedig egymás mellett élő alakváltozatokat figyelhetünk meg. Egyedül az irodalmi nyelv alakította ki újabban azt a mesterségesnek mondható normát, hogy a sluga, vojevoda típus a többesszámban nőnemű, de még az irodalmi nyelv is helyesnek ismeri el a mellékmondatban visszatérő hímnemű egyezést.

Mindebből azt a tanulságot kell levonnunk, hogy a szláv nyelvek nem fejthettek ki ösztönző hatást a román nyelv többesszámú genusátcsapása elterjedésénél, hiszen az óegyházi szláv nyelvben ez a jelenség lényegében ismeretlen volt, s ahol ma egyedül rendszeresebbé vált, a szerb-horvátban, késői keletű, irodalmi nyelvű jelenség, a nyelvjárásokra nem érvényes.

Röviden még a palatalizáció kérdésével szeretnék foglalkozni. A román nyelvben dentális mássalhangzók palatális magánhangzók illetve palatális taggal kezdődő diftongusok előtt bizonyos esetekben jésülnek a nyelvjárások egy részében. Úgy vélem, e jelenség kialakulásánál a szláv nyelvek hatásának úgyszintén kevés szerepe lehetett.

Az óegyházi szláv nyelvemlékek korában a három szláv palatalizáció és a j palatalizáló másjellegű hatásától eltekintve, palatális magánhangzók az előttük álló mássalhangzókra nem fejtettek ki jésítő hatást, és a keleti szláv nyelvekben sem alakulhatott ki korábban e jelenség a X. századnál. Mivel azonban a keleti szláv nyelvekben az eredetileg palatális magánhangzók minden helyzetben csaknem valamennyi mássalhangzót jésítenek, és így jésített-jésítetlen fonémkorreláció alakult ki, kevés valószínűsége van annak, hogy egyáltalán a keleti szláv nyelvek adták az alapot a román nyelv tőlük elűtő palatalizációs jelenségének kialakulására. Az összsláv illetve az óegyházi szláv nyelvnek pedig semmilyen szerepe sem lehetett ebben.

Bár továbbra is foglalkozni kell a Iordan akadémikus által felvetett valamennyi kérdéssel, amely a szláv nyelvek hatását kutatja a román nyelv rendszerének fejlődésében, meg kell azt is vizsgálni, hogy nem magyarázható-e meg a szóbanforgó jelenségek úgy, hogy azok közvetlenül a román nyelv belső fejlődésének eredményeképpen jöttek létre. Úgy vélem azonban, hogy a kérdések tisztázásával nemcsak a román nyelvtörténet fog gazdagodni, hanem az általános nyelvészet néhány elvi problémája is élesebb megvilágításban fog előttünk állni.

#### BAKOS FERENC

Iordan akadémikus rendkívül elmélyült és nagyhatású előadása számos, a román nyelv kialakulásával kapcsolatos problémát érintett és sok kérdésben elmemozdító módon új megvilágításba helyezte a rendelkezésünkre álló nyelvi és történeti adatokat. Részemről csupán három problémakörre vonatkozó gondolataimat szeretném előadni.

Elsősorban a román nyelvre gyakorolt szláv hatás mértékével szeretnék foglalkozni. Ismeretes, hogy a román nyelvet már létezésének igen korai szakaszában jelentős szláv hatás érte, és ez jó pár századon át egyre nagyobb mértéket öltött. A román nyelv szláv elemeinek vizsgálata meggyőzően bizonyítja, hogy a szókészleten és a szóalkotáson kívül a szóragozás rendszerében is számolhatunk szláv hatással. Bár a szláv hatás nemcsak az északi román-ságot érte, hanem már az úgynevezett közrománt (romina comună) is, nem tudom azonban vajon számolhatunk-e avval, hogy a szláv hatás, helyesebben ennek első rétegei már akkor hatottak-e, amikor a románság még csak kialakulóban volt. Számba kell vennünk, hogy a szláv hatás kezdeteikor (kb. VII-VIII. sz.) a románság már leszakadt a közös (új)latin nyelvterületről és mint újlatin nyelvű nép más nyelvű népek között élt; nyelve elszigetelt helyzetben volt. Kérdéses tehát, hogy ha egy ilyen helyzetben levő, még nem teljesen kialakult társadalmat rendkívül erős és hosszas idegen hatás ér, meg tudja-e őrizni eredeti nyelvét és nem következik-e be valamilyen nyelvcsere. A kérdést azonban csak akkor lehet majd megoldottnak tekinteni, ha a román nyelv szláv elemeit az eddiginél sokkal alaposabb módon fogják megvizsgálni.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy valamilyen nép milyen területen alakult ki, feltétlenül figyelembe kell venni foglalkozását és életmódját. Az a tény, hogy a középkori bizánci oklevelekben a *vlach* név nem egy esetben már nem népet jelöl, hanem nomád pásztort jelent, arra mutat, hogy az ősrómánság jellemzője a nomád életmód volt. A kétlegelős pásztorkodás ugyancsak

emellett szól, tehát egyrendkívül mozgékony, szálláshelyét gyakran változtató néppel számolhatunk; következésképpen az ősrómánságot nem lehet szűk területre csoportosítani, hanem a kialakulás területét igen nagy terjedelműnek kell gondolnunk. Számolnunk kell továbbá avval is, hogy ez a nép is több néptörzsből állott, amelyek vándorlásaik során ideig-óráig elszakadhattak egymástól (esetleg már igen korán jelentkezhettek a nyelvjárási különbségek) és ez is növeli a feltételezhető őshaza területét. Ilyen körülmények között nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy már igen korán a Duna vidékén, elsősorban a Déli Kárpátokban is letelepedtek. (Ez ellen a román jellegű helynevek esetleges hiánya — éppen rendkívüli mozgékonyságuk folytán — döntő érv nem lehet.) A nomád népeknek közismert sajátja, hogy nem-letelepedett életmódjuk következtében — viszonylagos függetlenségüket sokáig meg tudják őrizni. Az ősrómánság esetében ehhez hegyi pásztor voltak is hozzájárul. Ezért lehetséges, hogy bár a népvándorlás különböző hullámai, főleg a szlávok, érintették őket és hatottak rájuk, az előbb említett északi szálláshelyeken is megmaradhettek és meg tudták őrizni nyelvüket.

A harmadik kérdéscsoport, amit csak nagyon röviden szeretnék érinteni, a keleti újlatinság, a Romania Orientalis kérdése. A román nyelv kialakulásának vizsgálatában nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a kapcsolatokra, amelyek ezt a nyelvet részben a délolaszhoz, részben a rétorománhoz fűzik. Iordan akadémikus a délolasz nyelvjárásoknak kiváló ismerője, de fel kell vetnem azt a kérdést, hogy a román-rétoromán egyezéseket nem kellene-e az eddiginél fokozottabban figyelembe venni. A rétorománok a régi románokhoz hasonlóan hegyes alpesi vidéken laktak és ők is havasi pásztorokdással foglalkoznak. Feltételezhető, hogy a két nyelv közös sajátosságainak vizsgálata során olyan újabb nyomokat fogunk találni, amelyek hozzásegítenek ahhoz, hogy a románság kialakulásának körülményeit pontosabban és határozottabban meg tudjuk állapítani.

Befejezésül a trák szubsztrátummal kapcsolatban pusztán megemlítem, hogy OCTAVIAN NANDRIȘ, a Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 1954. évi első számában a román nyelv hantani rendszerében a trák szubsztrátum hatását véli felfedezni. Érvelését arra alapítja, hogy a román vokalizmus veláris jellegű, a veláris súlypont felé tolódott el és a konszonantizmus a hangfejlődés során meglehetősen szilárd maradt.

## I. TÓTH ZOLTÁN

Tisztelt Osztálygyűlés! Amikor megköszönöm Iorgu Iordan professzor igen értékes és rendkívül sok szempontot felvető előadását, egyúttal elnézést kérek az Osztálytól, amiért nem osztálytagként és nem szakértőként szólok hozzá nem is annyira a kérdésekhez, mint inkább — mondjuk ezzel a kis módosítással — a problémákhoz. Egyébként az őstörténeti kérdésekben, a nyelv kialakulásának kérdéseiben a nyelvész és a történelem olyan szorosan ölelkeznek, annyira karöltve haladnak, hogy talán ez megadja a jogosultságát annak, hogy hozzászóljak.

Én természetesen nem a részletkérdésekhez kívánok hozzászólni, hanem inkább módszери kérdéseket vetnék fel. Arra gondolok, hogy ha egy nyelv eredetét tudományosan meg akarjuk magyarázni, akkor a marxizmus—leninizmus tanításai alapján mindenekelőtt a gazdasági és társadalmi tényezőket



kell pontosan megismernünk. A nyelvi jelenségek köre a gazdasági és társadalmi fejlődés tényeinek és változásainak a hatása alatt áll. Úgy gondolom tehát, hogy az ilyen természetű kérdésekben nagyobb hangsúlyt kellene tenni a gazdasági és társadalmi háttér kérdéseire. Egy-egy nyelv kialakulása olyan bonyolult és összetett folyamat, hogy az erre vonatkozó kutatásokat természetesen csak komplex módszerrel lehet sikeresen végrehajtani, és pedig nem csupán az egyes résztudományok komplexitásán, hanem az emberek komplexitásán keresztül és nem csupán egyetlen, hanem több nép szaktudásai együttműködésével. Ezeket a kérdéseket olyan munkaközösség tudja a leg-sikeresebben megoldani, amely minden érdekelt nép szakértőiből áll. Ezért nagy örömmel üdvözljük a Román Népköztársaság Akadémiája V. és VI. Osztályának azt az elhatározását, hogy nemzetközi körökkel együtt fogja megvizsgálni a román nyelv és a román nép eredetének kérdését.

Felhívom a figyelmet arra, hogy a siker érdekében bizonyos problémákat alaposabban meg kellene vizsgálni, gondolok itt például az asszimiláció kérdéseire. A magyar történettudomány és — úgy hiszem — a magyar nyelv-tudomány is eddig nem nagyon vizsgálta az asszimiláció törvényszerűségeit marxista alapon, holott ez elsőrendű kötelességünk. A feudalizmus századai-ból merített tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a gazdasági és társadalmi tényezők vizsgálata rávezet bennünket az asszimiláció történeti törvényszerűségeire. Ezeknek alkalmazását újabban meg is kíséreltem. Azt hiszem, nagyon termékeny lenne, ha ezeket a szempontokat a korábbi korszakokra is alkalmaznánk. nyilvánvalóan így jelentékeny eredményeket lehetne elérni. Gondolok itt például olyan tényezőre, hogy egy hódító népnek, jelen esetben a rómainak a Balkán-félszigeten és Dáciában a nyelvterjesztés kérdésében a meghódított elemek osztályharcával kellett szembekerülnie. Az osztályharc kérdésének felvetése nélkül magát az asszimilációt sem érthetjük meg, az asszimiláció történeti törvényszerűségei nélkül pedig nyilvánvalóan a nyelvi egymásrahatások problémáit sem tudjuk teljes világossággal megérteni. Úgy gondolom tehát, hogy a marxizmus—leninizmus tanításait sokoldalúan, módszerileg és új problémák felvetésével kellene alkalmazni a nyelv és a nép eredetének kérdéseire.

Ilyenfajta probléma volna például, amely nemcsak a nyelvészeket, a történészeket és az etnográfusokat, hanem a politikai gazdaságtan kutatóit is érdekelhetné: a kétlegelős pásztorkodás kérdése. A marxizmus—leninizmus klasszikusai erről a kérdéstről nem nyilatkoznak. Itt tehát a politikai gazdaságtan kutatóinak önálló alkotó tevékenységére volna szükség. Ismeretes, hogy a kétlegelős pásztorkodás milyen rendkívül konzervatív forma, amely a rómaiak előtti korszaktól egészen a XIX. századig megtalálható a vlach települések legkülönbözőbb részein. E kérdésnek elméleti megvilágítása nélkül nehezen tudunk hozzászólni ahhoz a jelentékeny tényezőhöz, amelyet a pásztorkodás jelentett a románság régmúltjában.

Tisztelt Osztályülés! A múltban hasonló kérdésekben a román és a magyar nyelvészek és történészek között igen nagy különbségek, sőt ellentétek voltak. Ezek az ellentétek természetesen az akkori politikai berendezkedés, az akkori osztályviszonyok és osztályérdekek tükrökei voltak, azok érdekeit szolgálták. De ma, amikor ezeknek az osztályoknak az alapja megrendült és helyette már más alap áll rendelkezésünkre, minőségi változás lépett fel a román és magyar tudósok viszonyában. Nekünk, magyar tudósoknak ma már nem az a célunk, hogy bebizonyítsuk, miszerint Erdély területén

hamarább voltak magyarok, mint románok, és egyáltalán nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy az ún. történelmi jognak bármiféle konkrét jelentősége lehetne. Nyilvánvaló, hogy egészen más tényezők határozták meg az ilyen kérdéseket, az uralkodó osztályok ellentétes érdekei csaptak össze, bonyolódva még messzemenő nemzetközi politikai érdekekkel és összefüggésekkel.

A mi feladataink ma egészen mások. Az a célunk, hogy a szocializmust építő országok tudósaiként egybe rakjuk tudásunkat, erősítsük és segítsük egymást, kiküszöbölve mindazt, ami a tudományos módszerek szerint helytelen, elvetve mindazt, — és természetesen őszintén meg is vallva mindazt, — amit a múltban hibaként elkövettünk, vagyis egyszerűen előlről kell kezdeni a vitás kérdések vizsgálatát. Ezt az előlről kezdést rendkívül fontosnak tartom, mert hiszen az ilyen előítéletekkel telített érzéskomplexumokban valóban előlről kell mindent kezdenünk, hogy valóban helyes úton indulhassunk el. Ennek az előlről kezdésnek és egészséges úton járásnak az ígéretes jelét látom a Román Tudományos Akadémia V. és VI. Osztálya által szervezendő munkálatokban és nagyon örülünk, hogy a régi burzsoá vetélkedés helyett most már a szocialista együttműködés fog a román, magyar és más nemzetbeli tudósok közös munkájában megnyilvánulni.

#### PAIS DEZSŐ

Igen tisztelt Vendégünk! Tisztelt Hallgatóság!

Az előadásnak mindenekelőtt az abszolút objektivitását kell kiemelnem. Ezzel már annak tudományos értékét is lényegében jellemeztem.

Én magam körülbelül három és fél évtizede érdeklődöm a tárgykör, illetőleg kérdéskör iránt, amelyről Iorgu Iordan akadémikus itt kitűnő tájékoztatást adott. Ez irányú foglalkozásom a tárgykörre vonatkozólag meglehetősen periferikus jellegű volt. Idevágó megnyilvánulásaimban mindig törekedtem az objektivitásra. Ezt elérnem talán nem mindig sikerült. Azonban a sikertelenség nem a jóhiszeműségemen múlt. Meg voltam, amint most is meg vagyok győződve arról — ismételten hangoztattam is ezt —, hogy mi, magyar tudósok megengedhetjük magunknak az igazság fényűzését. Azt hiszem, én vagy a korombeli magyar szakemberek többsége, élükön nyelv-tudományunk vezető, sőt sokban úttörő egyéniségével, M e l i c h J á n o s s a l, soha sem mentünk megközelítően sem annyira túlzásba, mint D r a g a n u M i k l ó s, aki ifjú koromban kedves barátom volt, s akit később is mint tudóst nagyra értékeltem.

Magától értetődőnek tartom, hogy ezt az előadást elkérjük Iorgu Iordan kollégánktól, sőt talán nem vagyok szerénytelen, ha azt mondom, barátunktól. Ha a tanulmány megjelenik nálunk, remélem, módom lesz érdemben is hozzá szólnom, egyben-másban kiegészítenem bizonyos oldalakról. Ezek az oldalak főképpen olyan tárgykörök felé néznek, amelyekkel régebben foglalkoztam, — sajnos, régebben, és nem újabban.

Iorgu Iordan akadémikus hangsúlyozta, hogy végleges megoldást nem kívánt nyújtani. Örömmel hallottam ezt, mivel magamnak is a talán unostalan kifejezésre juttatott véleményem ez: nem helyes és nem célszerű abban a hitben ringatnunk magunkat, hogy mi most a végleges igazságot állapítottuk meg. Ez ritkán sikerülhet, azonban kötelességünk, hogy az

igazság felé próbáljunk haladni esetleg tévedések árán is, vagy pedig elősegítsük azt, hogy mások haladjanak az igazság felé. Reméljük, hogy az igen tisztelt Vendégünkötől tárgyalt vagy érintett kérdések megoldásához a magyar tudósok, köztük mi magyar nyelvészek is hozzá tudunk járulni.

Engem személy szerint a pannóniai és noricum-i romanizmus kérdése, illetőleg ennek utóélete is nagyon érdekelt és érdekel. Részben azért is foglalkoztatott, mivel összefügg a mi honfoglalási kútfontknak, Anonymusnak *blachij ac pastores romanorum* mozzanatával, illetőleg ennek és más kútfontknak rokon *Romani*-mozzanataival, valamint az orosz őskrónikabeli *volochi*-val. Az a nézetem, hogy egyrészt a balkáni eredetű és a Balkánról északra került román népelemek, másrészt a pannóniai és noricum-i területen jelentkező romanizmus között nincsen ugyan genetikai kapcsolat, azonban analógiákat mindenesetre sejthetünk köztük, és ezeknek az analógiáknak a felderítése nem kevésbé hozzájárulhat a balkáni romanizmus kérdéskörének a tisztázásához.

Amit igen tisztelt Vendégünk a román etnikum kialakulásának idejére vonatkozó nézeteként közölt velünk, az nagyjában összevág azokkal az eredményekkel és feltevésekkel, amelyeket „A magyarsággal kapcsolatos IX—X. századi népelemek és népmozgalmak” című értekezésemben ismertettem, amely majdnem huszonöt éve, 1931-ben akadémiai levelező tagsági székfoglalóm volt, s amelyből csak egész vázlatosan hoztam nyomtatásban nyilvánosságra egyet-mást.

Legutóbb a római *castellum* meg a szláv *kostel* nyelvi és tárgyi összetartozásának kérdésével foglalkoztam. Azt gondolom, hogy ezen a vonalon a balkáni népelemeknek, illetőleg a balkáni nyelveknek a történetét bizonyos mértékben szintén érinteni lehet a romanizmus szempontjából is.

Befejezésül: Már az együttes osztályülés során kiemeltem annak a jelentőségét, hogy külföldi akadémikus kollégáinkat körünkben üdvözölhetjük. Újra hangsúlyozom: nemcsak jelen voltak, hanem igen eredményesen közre is működtek a mi nagygyűlési munkánkban előadásaikkal és hozzászólásaikkal egyaránt. Rendkívül kíváncsi, hogy mostani együttlétünk velük és kollégáikkal minél sűrűbben megismétlődjék, és eddig erősen nélkülözött tudományos együttműködésünk minél termékenyebbé fejlődjék.

## GÁLDI LÁSZLÓ

Mivel az idő nagyon előrehaladt, csak távirati stílusban teszek néhány olyan észrevételt, amely Iorgu Iordan akadémikus előadásával szoros kapcsolatban áll. Különösen olyan problémákat vetek fel, amelyek, azt hiszem, az elkövetkezendő vitaülések és kutatások során feltétlenül nagy szerepet fognak játszani.

Felszólalásomnak három része van. Először az autochton elemekről szólok néhány szót, utána a román és a latin nyelv kapcsolatairól beszélek, végül pedig a szlávok szerepéről a román nyelv kialakulásában.

Ami az autochton elemeket illeti, szerintem nem szabad túlzott szkepticizmussal nézni az ilyen nehéz kérdéseket sem, hanem azt kell figyelembe venni, hogy ezen a téren rendkívül sok megoldatlan feladat vár még a kutatókra. Évek óta mondom: milyen nagy kár, hogy nincs olyan indoeurópai szakértőnk, aki nemcsak az iráni vagy még távolabbi kérdésekkel foglalkoz-

nék, hanem a Dunatáj indoeurópai problémáival is. Ha meggondoljuk, hogy a szemben levő Gellérthegyen milyen virágzó illír és kelta törzsek laktak, és hogy magának Budapestnek területén bőségesek például az eraviscusok kultúrájának tárgyi emlékei, ez a probléma számunkra még fájdalmasabbnak tűnik. Fájdalmas pedig azért, mert a történészekkel és az archeológusokkal szemben, akik e téren rengeteget munkálkodtak, nyelvészeink mindeddig jóformán semmit sem tettek.

Az a javaslatom tehát, hogy a dák, trák, geta és egyéb epigrafikus anyagot a jövőben úgy dolgozzák fel, hogy az ne csak régészeti szakkiadványokban legyen eltemetve, hanem a romanisták is könnyen hozzáférhessenek.

Ami a helynévanyagot illeti, közismert dolog, hogy nemrég jelent meg egyik legnagyobb nyelvészeti folyóiratunknak, a Nyelvtudományi Közleményeknek a mutatója. A Nyelvtudományi Közleményekben erdélyi helynevekkel kapcsolatban, valamint más magyar folyóiratokban is (gondolok például Melich Jánosnak a *Barcaság* dák eredetű nevééről szóló magyarázatára) nagyon sok olyan etimológia van, amelyet legalább mint tudománytörténeti mozzanatot ma is feltétlenül figyelembe kell venni. Azt hiszem, nagyon hasznos lenne a múlt efféle tudománytörténeti adalékait gondosan összegyűjteni és hozzáférhetővé tenni a romanisták s köztük a román kutatók számára is.

Szó volt ma az albán-román nyelvi egyezésekről is. Ezen a téren se legyünk túlságosan szkeptikusok. Ne feledkezzünk meg például az eléggé közismert Dioscorides-féle növényjegyzékről, amelynek segítségével nagyon sok olyan elnevezés, amely megvan az albánban és a románban is, ókori adatokkal dokumentálható. Régebbi egyetemi előadásaimban sokszor beszéltem arról, hogy például a román *mazăre* és az albán *modhull* viszonya közelebbről tisztázandó. Ezek ugyanis hangtanilag nem felelnek meg egymásnak annyira, ahogyan azt első látásra gondolni lehet, és ha talán nem is jó a hasonlat, ezt szoktam mondani: arra gyanakszom, hogy olyanféle viszony van közöttük, mint az antik világban például a latin *rosa* és a görög *ρόδον* között. E két szó ugyanis valamilyen mediterrán nyelvből ered; ugyanannak a tőnek a folytatói, de nem közvetlenül egymásból származnak. Az albán-román lexikális anyagban lehetnek régi egyezések, de akadhatnak későbbi kölcsönzések is, tehát nagyon változatos rétegekről lehet szó. Ennyit az első kérdéshez.

A másik kérdés a latinitás problémája. Hadd említsem mindenekelőtt három szerző, Pirson, Carnoy és Mario Pei nevét. Mi következik ebből? Az, hogy ha a galliai vagy a spanyolországi latinságról már a XX. század eleje óta voltak szintéziseink, akkor nyilvánvalóan meg kellene próbálni a román nyelvek szempontjából számbajövő összes hajdani latin provinciák epigrafikus anyagának összefoglaló nyelvészeti feldolgozását. Nem vigasztaló, hogy a CIL-ban és másutt a számításba veendő szövegek ki vannak adva. A CIL-ban nagyon sok rövidítés van, ami az archeológusokat nem zavarja, de a nyelvészeket esetleg igen. Nyilvánvaló, hogy a nyelvészek a birodalom kelet-európai provinciáinak nyelvi anyagát még nem használták fel teljes mértékben.

Persze azért vannak bizonyos előmunkálatok. Nem tudom azonban, a román tudósokhoz eljutott-e például Luzsénszkynek a pannóniai latinságról írt rövid összefoglalása (Egyet. Philologiai Közöny, 1933). Ebben a dolgozatban konkrét útmutatásokat találunk például arra nézve, mi történt Pan-

nóniában az *o* és *u* hangokkal. Most nem beszélek arról, hogy a szókészlet szempontjából is le lehetünk bizonyos kiindulópontokat a felírt anyagban.

Újabban több olyan szintézist láttunk, amely a román nyelv latin elemeivel foglalkozik, engem azonban sohasem nyugtatott meg egy olyan szintézis, ahol példaként valamely hangváltozás igazolására egymás mellett áll egy galliai, egy itáliai, egy észak-afrikai és, mondjuk, egy moesia adat. Meg kellene próbálni egyszer ezeknek a provinciáknak a latinitását minden fennálló nehézség ellenére *s a j á t a d a t a i n k* alapján összefoglalni és csak némileg kiegészíteni más területekről származó adatokkal. Utalok tehát Mario Pei könyvére is; nem tudom, ismeri-e mindenki. Ez kizárólagosan a meroving-latinságról szól ugyan, de minden jelenséggel kapcsolatban végigtekint a klasszikus latinságtól a meroving-latinságig lefolyt fejlődésen. Módszerét a dunai provinciák latinságának kutatásával kapcsolatban is jól lehetne alkalmazni.

Néhány szót a román nyelv és délolasz nyelvjárások kapcsolatáról; e kérdésnek éppen Iorgu Iordan akadémikus kiváló ismerője. Újabban *L a u s - b e r g* nél és más kutatóknál azt tapasztaljuk, hogy elsősorban olyan egyezéseket vesznek figyelembe, amelyek csak a román nyelv és a délolasz nyelvjárások közt vernek hidat. Azt hiszem, ez a módszer nem egészen helyes. Nemcsak ezeket az egyezéseket kell nyilvántartani, hanem olyan szavakat is, amelyeket igen széles körben találunk meg. Romániától Portugáliáig. Ilyen például a latin *afflare* 'találni' jelentésben, amelynek a délolasz *afflari* és a román *afla* felel meg. Valószínűleg régi vadász-szóval van dolgunk, amely a mediterrán latinságnak nagyon fontos eleme. Ezekkel a széles körben elterjedt szavakkal szembe kell viszont állítani az olyan szavakat, aminők például a latin *inuxorare* fejleményei (román *insura* stb.); ezek valóban csak román, illetve délolasz területen vannak meg. Általában bonyolult összefüggésekről van szó, amelyeknek egyáltalán nincs monografikus feldolgozásuk.

A román nyelv szláv elemeiről ma sok mindent hallottunk. A neutrum kérdését én is újból és feltétlenül tanulmányozandónak tartom, de szeretnék még valamit mondani. Előadásaimban mindig szoktam emlegetni azt a meg nem írt gondolatomat, hogy Romániában a második plusquamperfectum, amely egyes nyelvjárásokban létezik, tehát az *am fost făcut* alak (e helyett: *făcusem*) minden valószínűség szerint szláv eredetű. Ez a szerkezet ugyanis „latin gondolkodás” szerint feltétlenül *szenvedő* jelentésű lenne; a franciában például a *\*j'ai été fait* szerkezet lenne pontos alaki megfelelője. A románban azonban az *am fost făcut* alak nem szenvedő jelentésű, hanem a latin *feceram*-nak felel meg, tehát *cselekvő* értelmű. Tekintettel arra, hogy hasonló szerkezet ilyen értelemben a bolgárban, az oroszban és más szláv nyelvben is található, a kérdéses igealak nyilvánvalóan a szláv hatásnak tulajdonítandó.

Még valamit szeretnék mondani. Most jelent meg *K n i e z s a* akadémikus tollából a magyar nyelv szláv elemeiről szóló kiváló monográfia első része. Nagyon fontos lenne, hogy a román nyelv szláv elemeiről is jelenjenek meg hasonló monográfiák. Egészen őszintén meg kell mondani, hogy a kutatás ezen a téren rendkívül rosszul áll. *C i h a c* nem volt szlávista; etimológiai szótára 1879-ben jelent meg. Azok az etimológiák, amelyeket a román akadémia régi és csonkán maradt szótárában találunk, többnyire *S. P u ș c a r i u*-tól származó rövid, 2–3 soros utalások, bibliográfia nélkül. *R o s e t t i* akadémikus román nyelvtörténetében van ugyan egy kötet a román nyelv szláv elemeiről, de ez is túlságosan rövid, valószínűleg egyetemi előadások

céljaira szolgáló összefoglalás, amely nyilvánvalóan nem tárja fel a kérdés minden részét.

Román vonatkozásban is olyan monográfiára lenne szükség, aminő a Kniezsa akadémikusé a magyar nyelv szláv jövevényszavairól: alaposan, becsületesen össze kellene szedni a történeti adatokat az egyes román szavak első előfordulásáról, megvizsgálni a szavak szláv forrását stb. A román filológiában óriásiak még a hézagok a „*première mention*”-okra, a szavak első előfordulására való „*vadászat*” terén. Ezen a téren jóformán még semmi sincs, egyszerűen azért, mert a Dauzat-féle francia etimológiai szótárhoz hasonlót a román szókészletről még egyáltalán nem készítettek.

Ami a román és szláv hangtani megfeleléseket illeti, erről most csak keveset szeretnék mondani. Azt hiszem, Fodor barátom figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a románban a labiálisok palatalizációja valószínűleg egészen más típusú, mint a dentálisok palatalizációja. A dentálisok palatalizációjának ugyanis nyoma sincs az albánban, viszont az aruménban is, az albánban is megvan a labiálisok palatalizációja. Miért nem tanúskodnak erről a nyelvm emlékek? A nyelvm emlékek hangállapota a palatalizációk szempontjából elsősorban diektológiai kérdéseket vet fel. Ma sincs mindenütt palatalizáció s bizonyára a múltban sem volt. És még valamit. A román nyelv történetében nagyon fontos tényező az irodalmi nyelvhasználatra való törekvés, amely már a XVI. században világosan megnyilatkozik: a túlságosan szűk körben élő, másutt érthetetlen alakok a többé-kevésbé normalizált vallásos szövegek elterjedése miatt nyilvánvalóan nem mindig jutottak be az írott nyelvbe. Szeretném Iordan akadémikus figyelmét arra is felhívni, hogy — amint legutóbb egyik előadásomban kimutattam — egy XVIII. századi magyar nyelvésznél, Beregszászi Pálnál kiváló példákat találunk a labiálisok és dentálisok román tájnyelvi palatalizációjára: olyan adatokat, amelyek teljes rendszert alkotnak, és amelyek D. Macrea legújabb kutatásaival tökéletesen összhangba hozhatók.

Végül még egyetlen szót. Azt hiszem, nagyon boldog lenne minden magyar nyelvész és minden romanista, ha egyszer vagy román részről, vagy más nemzetiségű szerző műveként napvilágot látna a román nyelv történetéről egy olyan összefoglaló mű, amilyen Wartburgnak „*Evolution et structure de la langue française*” című, ezelőtt 21 éve megjelent kézikönyve. Ha valaki egy ilyen kézikönyvet írna a román nyelvről s a marxizmus—leninizmus fényében a társadalomtörténeti feltételeket mindenkor figyelembe venné a nyelvfejlődés pontosabb leírása céljából, még csupán az eddigi eredmények kritikai áttekintését nyújtva is a most megújuló tudományos eszmecsere számára igen hasznos kiindulópontot szolgáltatna. Itt említhetem meg egyébként, hogy ha ennek a kézikönyvnek egyszersmind szép bibliográfiája is lenne, annak bizonyára éppen Iordan professzor örülne legjobban, hiszen tudjuk, hogy az ő bevezetése a neolatin nyelvek tanulmányozásába 1932 óta a romanistáknak mindennapi kenyeré, és ezért a legtöbb romanista valamiképpen az ő tanítványának érzi magát.

IORGU IORDÁN válasza

(Gáldi László tolmácsolása nyomán)

Hálásan köszönöm az összes hozzászólásokat, és megállapítom, hogy mindaz, ami itt elhangzott, általában nagyon fontos és többnyire helyes volt.

Örömmel látom, hogy a szláv elemek szempontjából a felszólalók között jobb szakemberek is voltak, mint amennyi szakismerettel ezen a téren magam rendelkezem.

Nagymértékben értékelem a tárgyalagosságra vonatkozó megjegyzéseket, sőt a tárgyalagosságra, a megértésre és a közeledésre vonatkozó megjegyzések lényegében véve fontosabbak is a mai előadással kapcsolatban elhangzott konkrét kiegészítéseknél. Rendkívül fontosnak tartom az együttműködést nemcsak magyar-román vonatkozásban, hanem minden téren.

Ami az objektivitást illeti, az én érdemem viszonylag szerény, mivel az objektivitást mesteremtől, Philippidétől tanultam. Természetesen tudatában vagyok annak, amit P a i s akadémikus mondott, hogy tulajdonképpen semmiféle tudományos kutatás sem lehet teljesen elfogulatlan, bármennyire törekedünk is erre.

Rátérek a konkrét kérdések tárgyalására. Ami a kereszteződést illeti, sajnálom, hogy beszámolóim rövideje miatt egyesek úgy vélték, hogy kereszteződési elméletem kissé emlékeztet a marri kereszteződésre. A döntő különbség lényegében az, hogy Marnál mindig egy „salt cu exploziune”-ről, tehát egy robbanásszerű ugrásról, változásról volt szó; én azonban a kereszteződéssel kapcsolatban semmi ilyesmit fel nem tételezek. Nézetem szerint a román nyelv lényegében véve minden változás ellenére a latin nyelv folytatása, sajátos történelmi feltételek között. Gyakorlati szempontból viszont — és ennek tudományos jelentősége is van — figyelembe kell venni azt a tényt, hogy ha valaki ma románul beszél, beszédét egy római, aki csak latinul tudna, természetesen nem értené meg; persze hasonló a helyzet a franciák és a románok között is.

Ebben az értelemben beszéltem változásról. A román igenis latin nyelv, de nem változások nélkül fennmaradt latin.

Sajnálom, hogy a semlegesíréssel túlságosan röviden foglalkoztam, és ezért gondolataimat nem fejtettem ki pontosan. Arról van ugyanis szó, hogy a keleti latinság nagyobb mértékben őrizte meg a latin neutrum egyes maradványait, és ezeket bizonyos méretekben továbbfejlesztette.

Ami a palatalizáció kérdését illeti, utalok arra, hogy POPOVICI tulajdonképpen nem a labiálisok palatalizációjáról beszél, hanem arról, hogy a román nyelvben minden kemény mássalhangzónak van egy lágy párja (vagyis arról van szó, amit *corrélation de mouillure*-nek szokás nevezni). Ezzel kapcsolatban az a probléma, hogy ha *e*-vel és *i*-vel kezdődő diftongusok fordulnak elő mássalhangzók után, akkor igazi diftongusok-e ezek, vagy pedig csak egy lágy ejtésű mássalhangzónak kapcsolatai valamilyen magánhangzóval. A román Népköztársaságban jelenleg nagy viták vannak afelett, hogy például egy olyan szóban, mint *teacă*, *t'* + magánhangzó van-e, vagy pedig *t'* + ket-tőshangzó. ROSETTI akadémikus azt állítja, hogy itt valóságos diftongus van, szerintem viszont *t'* + magánhangzó kapcsolatról van szó.

Ami az autochton elemekkel kapcsolatos szkepticizmust illeti, elismerem, hogy ezen a téren, minden nehézség ellenére is, meg kell szabadulni a túlzott szkepticizmustól, hiszen ez fékező hatást gyakorolna a kutatásokra; márpedig a marxizmus—leninizmus nem mondhat le nehéz problémák megoldásáról sem.

Sajnálom, hogy Graur munkája nem jutott el Magyarországra olyan mértékben, amennyire kívánatos lett volna. Egyébként megjegyzem azt is, hogy ez az egyetlen munka, amelyről Magyarországon általában még nem

vettek tudomást. Mindenesetre nagyon szeretném, ha tudományos kapcsolataink elmélyülése során a kiadványcsere is tökéletes módon rendeződne.

Végül még egyszer köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémiának azért a meleg fogadtatásért, amelyben nemcsak engem, hanem a többi külföldi küldöttet is részesítette és örömmel állapítom meg, hogy budapesti tartózkodásom nem volt passzív jellegű, amennyiben, ha a vitákban nem szólaltam is fel, de élénken figyeltem a megbeszéléseket. Meg vagyok győződve arról, hogy hazatérésem után nálunk is nagy örömmel fogadják a budapesti tapasztalataimról tartandó beszámolót. Remélem, hogy a párt vezetésével tudományos munkásaink a jövőben is épp olyan jól fognak dolgozni, mint a dolgozók az élet minden területén.

BÁRCZI GÉZA elnöki zárószava

Megköszönöm Iordan akadémikusnak oly világos és a körülmények szabta tömörsége ellenére új és termékeny gondolatokban oly gazdag előadását. Maguk ezek a gondolatok és azok a változatos és bőséges következtetések, melyeket csírájukban magukban foglalnak, természetesen vita tárgyai lesznek: részben megerősítést nyernek majd, részben talán támadni fogják őket, mert ez a sorsuk a valóban termékeny gondolatoknak. De kétségtelen, hogy az ebben az előadásban kifejtett elmélet igen jelentős hozzájárulás a kérdés fejlődéséhez, pedig ez a kérdés egyike a legösszetettebbeknek és a legnehezebbeknek azok között, melyeket a népek és a nyelvek története fölvet. Iordan akadémikus szigorú módszere, a tények mélyreható boncolása, az igazságnak teljesen őszinte és nemesen tárgyilagos keresése, az a józan óvatosság, mely megóvjá őt a többé-kevésbé megalapozatlan föltevésektől, de mégsem veri béklyóba teremtő fantáziáját, mintául szolgálhat mindazoknak, akik hasonló természetű kutatásokra vállalkoznak.

De ha az előadás így értékes hozzájárulás a román nyelv és nép kialakulásának vizsgálatához, egyszersmind fontos útjelző a román és a magyar tudósok és ennél fogva általában a románok és a magyarok egymáshoz való kapcsolatainak alakulásában. Ahelyett, hogy sorompót igyekeznénk állítani a szomszéd népek közé, törekszünk kibogozni és érvényesíteni azokat a szálakat, melyek egymáshoz kötik a századok óta szomszédos nemzeteket, melyek ugyanazokat a történelemtől rájuk mért viszontagságokat szenvedték. Márpedig a tudományok, melyek a legnemesebb értelemben nemzetközi, az igazság tárgyilagos keresése, alkalmasak arra, hogy erős kötelékeket alakítsanak ki és összekapcsolják a nemzeteket. Meg vagyunk győződve arról, hogy a tudományos együttműködés, mely még csak körvonalazódik, olykor-olykor meg-megakad, félbeszakításokkal, nehézségekkel vívódik, mind jobban fejlődni fog, s úgy vélem, hogy az egyik legkiválóbb román tudós jelenléte közöttünk és különösen az a ragyogó előadás, melyet élvezettel hallottunk, zálógul szolgál arra, hogy ez a remény sem nem hiú, sem nem csalóka.



SÖTÉR ISTVÁN elnöki megnyitója Andrej Mráz előadása előtt

Tisztelt Hallgatóság! Mielőtt mai ülésünket megnyitom, engedjék meg, hogy szeretettel köszöntsem a körünkben megjelent Stefan Major elvtársat, a Csehszlovák Köztársaság nagykövetét és a csehszlovák nagykövetség itt megjelent képviselőit.

Igen tisztelt Hallgatóim! Ma délelőtt az Akadémia I. osztályának ülésén Turóczy-Trostler elvtárs előadása és Tolnai Gábor elvtárs zárószava már felidézte annak fontosságát, hogy a szomszéd népek irodalmával az eddiginél behatóbban foglalkozzunk. Ha van az irodalmak között olyan, amely különösen közel áll a miénkhez, ha van irodalom, amelynek problémái közösek a miénkkel, úgy a szlovák irodalom az. Viszonyunkat a szlovák irodalommal: testvéri viszonynak kell neveznünk, — mégha a testvéri sors, a sokban azonos tényezők eredményezte fejlődési párhuzam nagyon is ellentmondásos volt néha. Az a sovinizmus, amely a kiegyezés után a nemzetiségeket elnyomó politika következményeként a magyar feudálkapitalista társadalomban kialakult, kultúránkat olyan fegyvertársaktól fosztotta meg, melyekre éppen a demokratikus fejlődés kiküzdésében lett volna szüksége. Ilyen fegyvertárs a szlovák irodalom is, amelyet most valósággal fel kell fedeznünk, s irodalmi tudatunkba haladéktalanul be kell állítanunk.

Az a benső világnézeti és politikai kapcsolat, mely a békétábor országaival, a népi demokráciákkal összefűz bennünket, még nem mutatkozott meg eléggé a tudomány területén. Sürgetőnek érezzük annak szükségét, hogy ezek a kapcsolatok a szlovák és a román irodalomtudományokkal alakuljanak ki elsősorban. Ez a két irodalom érintkezik legszorosabban a miénkkel, ennek elvi kérdései a leginkább tanulságosak a mi számunkra. Abban a nagy fejlesztési tervben, amelytől irodalomtudományunk eddig nem látott virágzását várjuk, külön helyet biztosítottunk a szlovák és román irodalmakkal való tudományos foglalkozásnak. Kutatókat kell kiképeznünk, akik ez irodalmak hazai specialistái legyenek. A mi tudományos munkánknak is hozzá kell járulnia Hviezdoslav, Jirásek, Eminescu, Botev, Mickiewicz stb. életművének marxista-leninista feldolgozásához. És a mi irodalmi kérdéseinknek feltárását is nemcsak a mi kutatóinktól, de a testvéri népi demokráciák tudósaitól is türelmetlenül kell várnunk.

De ezen kívül a magyar irodalom kérdéseinek feltárásában is szem előtt akarjuk tartani a szomszédos népi demokráciák marxista tudományának egész problémakörét. Nemcsak arra gondolunk itt, hogy Szlovákia és Erdély területén bőséggel vannak még felkutatatlan magyar irodalmi emlékek, — nemcsak arra, hogy az ottani levél- és hírlaptárak még irodalmunk történetének ismeretlen anyagát rejtik. De arra is, hogy a szomszéd irodalmak fejlődési analógiái, törvényszerűségei, a mi fejlődésünk, a mi törvényszerűségeink megértéséhez segíthetnek hozzá.

Ezért érzem különösen fontosnak, szinte jelképesnek azt az előadást, amely itt most el fog hangzani. Ezért várom kíváncsian és türelmetlenül, hogy ezt mihamar a román irodalomról szóló előadás kövesse, illetve a magyar irodalomról szóló a csehszlovák, illetve a román irodalomtörténetészek előtt.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében üdvözlöm kedves vendégünket, Andrej Mráz elvtársat, a Szlovák Tudományos Akadémia tagját, akinek mai előadása fontos kezdő lépés a régóta óhajtott és tudományunk számára

nélkülözhetetlen irodalomtörténeti kapcsolatok kialakítása, elmélyítése felé.

Tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy bemutassam vendégünket, s röviden felvázoljam azt a gazdag és nagy jelentőségű tudományos munkásságot, amelyből az ő előadása most ízelítőt fog nyújtani.

Andrej Mráz a bratislavai Komenský-egyetemen a szlovák irodalom tanára, 1904. november 28-án született Petrőcön, Jugoszláviában. Középfiskolai tanulmányait Békéscsabán, majd Újvidéken végezte. A pozsonyi egyetem hallgatója volt, ott is szerzett bölcsészdoktorátust. 1926 óta több szlovák folyóirat rendes munkatársa. Kezdetben a Slovenská Matica irodalmi osztályának az előadója volt, majd a Slovenské Phol'ady — Szlovák Szemle — c. folyóirat szerkesztője. Egy ideig mint a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház dramaturgja működött. 1938-ban nevezték ki a Komenský-egyetem tanárává.

Irodalomtörténeti munkássága főleg a XIX. század második felének, a szlovák kritikai realizmus megindulásának problémáival foglalkozik. Svetožar Hurban Vajansky-nak ma legjobb ismerője a szlovák irodalomban. De a korszak más íróiról is írt monográfiákat, így: Škultéty Józsefről, Terézia Vansováról és másokról. Hugolín Gavlovič-ról írt munkája a XVIII. század problematikáját dolgozza fel. Foglalkozott Kollárral is, valamint a jugoszláviai szlovákok irodalmi életével. Ján Trúchly-Sytnianskyról szóló monográfiája is nagy érdeklődésre tarthat számot irodalmunkban.

Mai előadásával kapcsolatban 1950-ben megjelent szép monográfiáját hangsúlyozzuk a XX. század eleji szlovák regény társadalmi problémáiról. Összegyűjtött cikkeinek gyűjteménye: „A szlovák irodalmi múltból” címen 1953-ban jelent meg. Mráz professzor az orosz-szlovák irodalmi kapcsolatok specialistája és főleg Kollár orosz kapcsolataival foglalkozott. Legújabb könyve is erről szól, a címe: Az orosz irodalomból és visszhangjáról a szlovákok között.

Tisztelt Hallgatóim! Felkérem Andrej Mráz elvtársat, hogy „A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében” című előadását megtartani szíveskedjék.